

XIV. YÜZYILDA BİZANS İMPARATORLUĞU VE MEMLÛK SULTANLIĞI ARASINDAKİ DİPLOMATİK YAZIŞMALAR¹

Dimitri A. Korobeinikov*

Çevirenler: Murat Keçiş - Uğur Dede**

Öz

Bu çalışma Memlûk elçileri tarafından Bizans İmparatorlarına verilen unvanları inceliyor. Memlûk arşivlerindeki XIV. yüzyıldan kalma belgeler bize yeni ve zengin veri kaynağı sunarak, Memlûk Sultanlarından, Bizans İmparatorlarına yazılan mektuplarda geçen geleneksel hitap şekillerini gösteriyor. Belirli bir unvanın seçimi nasıl yapılıyordu? Bu unvanlar orijinal Bizans şekillerinden Arapçaya mı çevriliyordu yoksa Memlûk kâtipleri tarafından mı oluşturuluyordu? Memlûklerin, Bizans İmparatorluğu'na karşı gösterdiği bu davranış, diplomatik uygulamalarda bir yenilik miydi yoksa imparatorluğun Hıristiyan âleminin başı olarak kabul edilmesinden ve bu görüşün İlhanlılar gibi başka büyük devletler tarafından da tasdik edilmesinden ya da genel olarak yürütülen bir gelenek olmasından mı kaynaklanıyordu?

Bu çalışma Memlûklerin, Bizans imparatoruna karşı kullandığı hemen hemen bütün unvanların Memlûk kâtipleri tarafından oluşturulmuş olduğunu net bir şekilde ortaya koyuyor. Bizans İmparatorları'na karşı kullanılan bu unvanlar, bize XIV. yüzyıldaki Müslüman ülkelerin Bizans'a karşı geleneksel bakış açısını gösteriyor. Bizans'ın zayıflamasına rağmen, imparator hala Hıristiyan âleminin, Hıristiyan inancının başı ve koruyucusu, Büyük İskender'in varisi olarak görülüyordu. Bu görüş bir tek Memlûklere has olmamış, İlhanlılar da böyle bir tavır sergilemiştir. Ancak, Memlûkler bu görüşe yenilik getirmiştir: Ortodoks ülkelerden oluşan ve Bizans İmparatorluğu'nun başında olduğu birliğin adını Bizans Milletler Topluluğu (Byzantine Commonwealth) olarak belirtmişlerdir. Ortodoks kilisesi, Bizans ve Doğu Müslümanları arasındaki iletişimi sağlamak amacıyla Memlûklerin diplomatik uygulamalarında milletler topluluğu fikrini getirmiş gibi görünüyor.

¹ Bu çalışma birçok insanın yardımı olmaksızın hayata geçemezdi. Dr. M. Whittow, Dr. R. Repp ve Dr. M. Martin'e el yazmalarını okuyup yorumladıkları için minnettarım. Bu çalışmanın tartışıldığı üç seminere (Leeds, Oxford ve Birmingham) katılanlara teşekkür etmek istiyorum. Modern Yunanca çevirilerimi kontrol eden Bayan Maria Kouroumalı'ye özel olarak teşekkür etmek istiyorum. Eserde herhangi bir hata var ise bana aittir.

* İletişim: Dimitri A. Korobeinikov, Wolfson College, Oxford OX2 6UD. E-mail: dimitri.korobeinikov@wolfson.ox.ac.uk

** İngilizce olarak yayımlanan bu makalenin orijinal metni için bkz. Dimitri A. Korobeinikov, "Diplomatic Correspondence between Byzantium and the Mamlûk Sultanate in the Fourteenth Century", *Al-Masâq*, Vol. 16, No. 1, March 2004, pp. 53-74.

Emir Timur (H. 772-807/M. 1370-1404) 28 Temmuz 1402'de Ankara'da Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'e (791-804/1389-1402) karşı galip geldi ve onu esir aldı. Semerkand'ın muzaffer efendisi bu zaferden sonra Batıya Kütahya'ya doğru ilerlemiştir.² Bu sırada Sultan Bayezid'in büyük oğlu Süleyman Çelebi savaş alanından kaçmayı başarabilmiştir. Süleyman Çelebi, Bursa'ya Timur'un ordularından önce ulaşmış ve oradan denize açılarak "Yunanistan'a" geçmiştir (yani Bizans İmparatorluğu'na).³ Bizans tarihçisi Dukas'a göre, Süleyman Çelebi, boğazı geçtikten sonra Konstantinopolis'e ulaşmış, burada önce "İmparatorun [VII. İoannes Paleologos, imparatora ortak II. Manuel] ayaklarına kapanıp yalvardı ve şöyle dedi: 'Ben senin oğlun gibi olacağım sen de benim babam gibi ve bundan sonra aramızda ot bitmeyecek (aramıza bir şey girmeyecek)⁴, ihanetler olmayacak. Senden bir tek isteğim olacak beni Trakya'nın ve miras olarak aldığım toprakların hükümdarı ilan et' ".⁵

Bizans tarihçisinin söylediklerinin abartı olmadığı, Süleyman Çelebi ve İmparator VII. İoannes Paleologos'un (1370-1408) 1403'ün Ocak ile Şubat arasında imzaladıkları antlaşmadan belli oluyor. Metnin İtalyanca çevirisinde bu alıntıyı görebiliyoruz, şöyle yazıyor: Ben Sultan Süleyman Çelebi, İmparator Sultan Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu ve bununla birlikte, Yunanlıların ve Konstantinopolis'in büyük İmparatoru İoannes Paleologos benim babam... yemin ederiz ki biz kendi irademizle gerçek bir barış için anlaştık" ("Mi che sum Musulman Zalabi, soldan, fio del gran soldan Baysit imperador, dapuo che lo gran imperador Caloiani, imperador di Griesi, mio pare, Paleologo imperador e lo imperio de Constantinopoli.. havemo zurado et havemo fato verasia paxe cum bona voluntade ...").⁶ Burada önemli olan nokta orijinal metnin Yunanca değil Osmanlı Türkçesi⁷ ile yazılmış olmasıdır. Bu da demek oluyor ki hem Osmanlılar hem de Bizans, Sultan Süleyman Çelebi'yi imparatorun oğlu olarak görüyordu.

Bu sırada, Süleyman Çelebi'nin sahip olduğu topraklara bakacak olursak (Balkanlardaki Osmanlı bölgeleri), Osmanlı kuvvetlerinin Emir Timur'dan dolayı bölünmesine ve azalmasına rağmen hala en büyük gücü oluşturduğunu görebiliriz. Süleyman Çelebi Trakya, Bulgaristan, Teselya ve Makedonya ile Epiros ve Sırbistan'ın bir kısmına sahipti. Bununla birlikte Bizans'ın elinde neredeyse hiçbir şey yoktu. Bizans

² M. M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)* Londra, 1977, s.80-85. Timur Batı Anadolu'yu talan ettikten sonra İzmir'i kuşatır ve ele geçirir. 2 Aralık 1402-5 Ocak 1423. K. A. Zhukov, *Egeiskiiie emiratı v XIV-XV vv Moskova*, 1988, s. 59.

³ *Relation de Gerardo Sagredo*, Alexandrescu-Dersca, s. 129-130.

⁴ Belki Dukas burada "sorun çıkarmak" anlamına gelen *ot yoldurmak* için ("ot için"), Türkçe bir ifadeye başvuruyor. Dolayısıyla, "aramızda ot bitmeyecek" ifadesi (arada hiç ot olmayacağı için) "aramızda hiçbir sorun olmayacak" anlamına gelir.

⁵ Dukas, *Istoria Turco-Byzantinä (1341-1462)*, ed. V. Grecu, Bükreş, 1958, s. 113, ll.18-20; D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge, 1993, s. 319.

⁶ G. T. Dennis, "The Byzantine-Turkish treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica*, 33 (1967): 77-78 (2), 81. Tarihsel arka plan için, bakınız, J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, NJ, 1969, s. 222-225.

⁷ Dennis, 77 (1): "copia pactorum pacis facte cum domino Musulman Zalabi, scripture in ydiomate turcho" ("Süleyman Çelebi ile yapılan barış antlaşmasının Türkçe kopyası").

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

İmparatorluğu'nun hâkim olduğu topraklar ise; Konstantinopolis ile civarı, Mora ve Ege'deki birkaç adadan ibaretti. Süleyman Çelebi, imparatora Selanik ile birlikte çevresini, Mesembria (Nessebar) ve Karadeniz'in batısındaki diğer sahilleri, Skopelos, Skyros (İskiri) ve Skiathos adaları ile Sporades ada grubunu, bunlarla birlikte boğazın Anadolu yakasında kalan bazı kaleleri vermeyi vaat etti.⁸ Yine de Bizans İmparatorluğu'nun, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da olan bölümü kadar güçlü olma ihtimali yoktu.

Hiç şüphe yok ki, 1402'deki durum Osmanlı Devleti'ni güçsüzleştirmişti, ama bu durum Süleyman Çelebi'nin çaresiz kalıp imparatorun "oğlu" olmasını gerektirmiyordu. Aksine, kendisi isteyerek böyle bir unvanı kabul etti (anlaşma metninde belirtildiği gibi). Onun bu davranışı kendisinden küçük kardeşleri (erken Osmanlılardan beri kıdem prensibi önemli değildi⁹) İsa, Mehmed ve Musa'nın¹⁰ önünde varislik ile ilgili konularda daha çok geçerlilik sağlayacaktı. Dahası, Sultan I. Mehmed (805-824/1403-1421), Yıldırım Bayezid'in yenilmesi ve ölümüyle dağılan toprakları birleştirdikten sonra da kendisini İmparator II. Manuel'in (1391-1425) "oğlu" olarak adlandırdı.¹¹ Sorun hala çözülememiştir: Bizans İmparatorunun Müslümanların gözündeki değeri neydi?

XIV. yüzyıl Bizans İmparatorluğu için sık sık politik felaketlerin yaşandığı bir dönem olarak belirtilmiş, iki iç savaş yaşamış (1321-1328 arası ve 1341-1354 arası) ve dramatik bir şekilde hemen hemen tüm topraklarını kaybetmiştir.¹² Tüm bunlara rağmen, Oikonomides Bizans için, "XIV. yüzyılın en çarpıcı noktası..., Bizans'ın güçsüzlüğüne ve durumunun daha da kötüye gitmesine rağmen sanki hala eski

⁸ Dennis, 78 (3), cf. Dukas, 111, 1.21-133, 1.4. Ayrıca bakınız: A. Bakalopoulos, "Les limites de l'Empire Byzantine depuis la fin du XIVe siècle jusqu'à sa chute (1453)", *Byzantinische Zeitschrift*, 55 (1962): s. 56-65.

⁹ H. İnalcık, "Mehmed I", *The Encyclopaedia of Islam*, volumes I–XI (Leiden: E.J. Brill, 1960–2002; İkinci Edisyon), VI: 974.

¹⁰ Laonikos Chalcocondylas, *Historiarum demonstrationes*, ed. E. Darcó, volumes I–II, Budapeşte 1922–1924), I: 159, 1.1–165, 1.6; Dukas, 113, 11. 18–26; *Die altosmanische Chronik des Aşıkpaşazade*, ed. F. Giese (Osnabrück, 1972), s. 72–74; Şükrüllah Zaki, "Der Abschnitt über die Osmanen in *Şükrüllah's persischer Universalgeschichte*", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, ed. T. Seif, volumes I–III (Hannover, 1925), II: 102–105; Urudsch, *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, ed. F. Babinger (Hannover, 1925), s. 37–39; *Die altosmanischen anonymen Chroniken. Tevarih-i al-i Osman in Text und Übersetzung*, ed. F. Giese volumes I–II (Breslau, Leipzig, 1922–1925), Part I: Text, s. 47–49; Part II: Übersetzung, s. 64–67; Zhukov, 62–63. 1406'dan sonra etkin olan Musa için bkz: Chalcocondylas, I: 160, 1.6–172, 1.19; Ducas, 123, 11.1–12; Mehmed Neşri, *Kitab-i Cihan-nüma (Neşri Tarihi)*, ed. F.R. Unat, M.A. Köymen, volumes I–II (Ankara, 1987), II: 472–477; İnalcık, "Mehmed I", 974–975. Chalcocondylas'ın Genç İsa diye adlandırdığı, I. Beyazid'in diğer oğulları Mustafa ve Yusuf için, [Ἰησοῦς ὁ νεώτερος] (Konstantinopolis'e sığınmış, Hıristiyan olup Dimitri ismini almıştır) bakınız: Zhukov, 152, n. 93.

¹¹ Dukas, 129, 11.20–22; 131, 11.7–14; 133, 11.13–18; G.G. Litavrin ve I.P. Medvedev, "Diplomatiia pozdnei Vizantii (XIII–XV vv)", *Kultura Vizantii*, ed. G.G. Litavrin, volume 3: XIII – pervaia polovina XV v (Moskova, 1991), s. 357–358.

¹² S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1453* (Cambridge, 1965), s. 4; Nicol, s. 151-317.

günlerdeki gücünün olduğu gibi hareket etmesidir. Ayrıca o, –bundan daha da ilginç– diğer güçleri görmezden gelip Bizans imparatoruna özel bir değer veriyordu: Oikonomides, imparatoru mükemmel olarak görüyor ve geçtiğimiz yüzyıllardaki gibi Avrupa siyasetini şekillendiren devlet başkanı olarak düşünüyordu”.¹³ Oikonomides Bizans’ın Batı (Hıristiyan) dünyasını temsil ettiğini ifade ediyordu. Buna rağmen, bu tutum Müslümanlar için daha karmaşıktı.

Bizans’ın ve Müslüman komşularının birbirlerine bakış açılarını anlayabilmenin en iyi yolu diplomatik yazışmaları incelemektir. Diplomatik yazışmalar genelde devletlerin ideolojilerini de yansıtır, bununla birlikte Müslüman bir devletin Bizans’a bakış açısını ve Bizans’ın Müslüman bir devlete bakış açısını veya tutumunu yansıtır. Yine de kendimi bir tip kaynakla sınırlandırmayacağım, yani Müslüman hükümdarlar tarafından Konstantinopolis’e gönderilen yazışmalardaki unvanları da dikkate alacağım. Unvanlar (ya da Doğulu kaynaklarda adlandırıldığı şekilde *elkab* genelde mektubun başına gideceği yer ile birlikte (*inscriptio*: isimler ve muhatabın üslubu/tarzi) yazılırdı.¹⁴

Yunan kaynaklarında görüldüğü gibi Bizans imparatorunun geleneksel unvanı *ἐν Χριστῷ θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ ἀτοκράτωρ Ῥωμαίων* (Tanrı Mesih’e sadık İmparator ve Romalıların otokrati) şeklindedir.¹⁵ Diğer unvanları es geçiyorum. Bu unvanların değişik formlarına aşağıda daha kapsamlı bir şekilde değineceğiz.

Müslüman kaynaklarda Bizans İmparatorunun unvanları genelde *kayser el-Rum*, *melik el-Rum* ve *basileos* şeklindedir. Onların arasında *kayser el-Rum* ya da basitçe *kayser* (Romalıların Sezarı; el-Rum “Romalı” anlamına gelir) Aramiceden türediği için en eskisi gibi görünüyor. Bu isim Muhammed Peygamberden çok uzun zaman önce de kullanılmaktaydı.¹⁶ Ancak, İmparator Herakleios’a (610-641), Muhammed’in

¹³ N. Oikonomides, “Byzantine diplomacy, A.D. 1204–1453: means and ends”, *Byzantine Diplomacy*, eds. J. Shepard ve S. Franklin (Aldershot, 1992), s. 74.

¹⁴ J. Reychmanve A. Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats* (The Hague – Paris, 1968), s. 144-145; diplomatik mektubun içeriği için bakınız, P. Chaplais, *English Diplomatic Practice in the Middle Ages* (Londra – New York, 2003), s. 102-124.

¹⁵ F. Dölger and J. Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre. Erster Abschnitt: die Kaiserurkunden* (Müniç, 1968), s. 56. Erken Bizans dönemindeki unvanların gelişimi için bakınız, G. Rösç, *ONOMA ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und*

frühbyzantinischer Zeit (Viyena, 1978), birçok yerde, özellikle s. 37-39, 61-67, 109-116; F. Dölger, “Die Entwicklung der Byzantinischen Kaisertitulatur und die Datierung von Kaiserdarstellungen in der Byzantinischen Keinkunst”, *idem* (aynı yazar), *Byzantinische Diplomatie. 20 Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner* (Ettal, 1956), s. 130-151.

¹⁶ A. Fischer, A.J. Wensinck, A. Schaade, R. Paret ve I. Shahid, “Kaysar” (Kayser), *The Encyclopaedia of Islam, IV: 839–840*. Firdevsi *Kaysar/Kisar* (قيسر) unvanını İskender (Makedonyalı Büyük İskender (336-323 BC)) ve babası Faylakus (فيلقوس) için kullanmıştır. Ebu’l-Kasım Firdevsi, *The Shahnameh (The Book of the Kings (Kralların Kitabı))*, ed. Dj. Khaleghi-Motlagh, volumes I–V (New York, 1988–1997), V: 531, b. 25; s. 576–577 (Index). Firdevsi’nin şiiri *Şahname* İslâm öncesi Fars kültürü için önemli bir eserdir, cf. Dj. Khaleghi-Motlagh, “Ebu’l-Kasım Firdevsi”, *Encyclopaedia Iranica*, volumes I–XI (New York, 1985–2003), IX: 514-523.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

gönderdiği iddia edilen,¹⁷ yani Müslümanlar tarafından ilk gönderilen mektupta, beklenenin aksine *kayser el-Rum* diye bir unvan bulunamamıştır. Burada imparatorun isimleri, “*Hirakl ‘azim el-Rum*”, “Herakleios, büyük [bir] Romalı” şeklinde yazılmıştır.¹⁸ Buradaki ‘*azim* kelimesi Arapçaya “Romalıların Ulu İmparatoru” unvanıyla çevrilmiş olabilir, “ó μέγας βασιλεύς Ρωμαίων”¹⁹, (μέγας kelimesi “büyük, ulu” ‘azim olarak çevrilmiş) ama bu bakış açısına da iki itiraz bulunmaktadır.

Birincisi: İmparatorun diğer unvanlarından farklı olarak, İran Şahı’na da Peygamberin başka bir mektubunda ‘*azim* sıfatı kullanılmıştır.²⁰ İkincisi: ‘*azim* kelimesi Bizans’taki devlet adamları için de kullanıldığından dolayı, yani sadece imparatora özel kullanılmadığından,²¹ ‘*azim* kelimesinin Bizans Yunancasında μέγας sıfatının çevirisi olmadığını ama genel bir Arap ifadesi olduğunu anlıyoruz. Peygamberin mektupları, yeni bir inancın ilanı olarak iki büyük kâfir gücü, İran ve Bizans’ın liderlerini aşağılamak amacıyla gönderilmiştir. Yine de kayser unvanı hadislerde sık sık kullanılmıştır.²²

Melik el-Rum (Rum Hükümdarı) ve *sahib el-Rum* (Rum’un Sahibi), *kayser el-Rum* ile aynı anlamı ifade etmektedir. Bu unvanlar imparatora karşı herhangi bir saygısızlık yapıldığını göstermez. Çünkü “*Melik*” unvanı Arapça’da genelde hükümdar, bağımsız yönetici anlamını taşıyordu. Melik kelimesi Emeviler döneminde kısa bir süreliğine kötileyici bir anlam kazandıysa da X. yüzyıldan sonra olumsuz anlamını kaybederek (büyük ihtimalle Farsların etkisinden) hükümdarlık için kullanılan genel bir ifadeye dönüştü.²³ Örneğin, Hıristiyan Araplarından olan Yahya b. Sa’id, İmparator II.

¹⁷ A. Z. Safwat (Safvet), *Jamharat rasa’il el-arab* (Kahire, 1937), I: 32-34.

¹⁸ Safwat, I: 33. Peygamberin gönderdiği mektubundaki başlığa ve içeriğe eklenen *inscriptio* ve metni fark edebiliyorum (bu bölüm bir ihtimal kopyasını çıkaran kişi tarafından eklenmiş olabilir). Peygamberin gönderdiği mektuptaki başlık şöyledir: “...Hirakl kayser el-Rum”. Safwat, I: 32

¹⁹ M. Canard, “Lettre de Muhammad ibn Tugj al-Ikhshid émir d’Egypte à l’empereur Romain Lécapène” (Muhammad ibn Tugj al-Ikhshid olarak bahsedilen kişi İhşid emiri Muhammed b. Toğaç’dır (882-946), Aynı yazar, *Byzance et les musulmans du Proche Orient* (Londra, 1973), N VII: 195, n.2. VII. ve VIII. yüzyıllarda kullanılan ó μέγας βασιλεύς unvanı için bakınız, F. Dölger, “Das Byzantinische Mitkaisertum in den Urkunden”, Aynı yazar, *Byzantinische Diplomatik*, 112.

²⁰ Safwat, I: 35: “Kisra ‘azim Fars”, “Khusraw (= Khusrau II Parvez [590–628] (Kisra II. Hüsrev)), Büyük bir Pers (Fars) imparatoru”.

²¹ Canard, “Lettre de Muhammad ibn Tugj al-Ikhshid”, *ibid.*(aynı yer)

²² A.J. Wensinck, *Concordance et indices de la tradition musulmane*, volumes I–VIII (Leiden, 1936–

1988), VIII: Index, W. Raven ve J.J. Witkam, s. 230; ayrıca bakınız Fischer, Wensinck, Schaade, Paret ve Shahid “Kaysar”, s. 839-840.

²³ A. Ayalon, “Malik” (Melik), *The Encyclopaedia of Islam*, volumes I–X (Leiden: E. J. Brill, 1960–2002; ikinci edisyon), VI: 261.

Basil'den (976-1025) *melik el-Rum Basil* diye bahsetmektedir.²⁴ Fasilius kelimesinin Arapça/Farsça çevirisi olan basileus, βασιλεύς (imparator) unvanını karşılamaktadır.²⁵

Bununla birlikte imparatorları aşağılayan (“Romalıların köpeği” veya “Romalıların zalim hükümdarı” gibi) birkaç unvan da vardı. Burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta Müslüman yazarların genelde büyük fetih zamanlarında İslâmiyet'in asıl düşmanı olan Bizans imparatorlarına karşı herhangi bir onurlandırıcı unvan vermekten kaçınıyor olmalarıydı. Bu tutum Halife Harun Reşid'in (170/193-786-809) İmparator Nikephoros'a (802-811) yapmacık bir mektup göndermesine neden oldu. Mektubun içeriği şöyledir: “Emir Harun Reşid'den, kendisine sadık olan Nikephoros'a, Romalıların köpeğine (*kelb el-Rum*). Kâfir bir kadının oğlu, senin mektubun bana ulaştı...”²⁶

Müslüman yazarlar, kâfirlerin en büyük liderine saygı göstermek istemedikleri için bugüne kadar Halifeden İmparatora esas bir şekilde hitap edilen bir mektup veya yazı günümüze ulaşmamıştır.²⁷ Aynı şekilde, yerel Müslüman hükümdarlarının Bizans imparatoruna gönderdikleri mektuplar genelde hiçbir özgün metin içermez.

Örneğin, Mısır emiri İhşid Muhammed b. Toğaç'dan İmparator I. Romanos Lekapenos'a (920-944) tahminen 938'de gönderilen bir mektup günümüze ulaşabilmiştir. İmparatora gönderilen bu mektupta ona, Armanus 'azim el-Rum ve men yalhi, diye hitap edilmiş, bu unvan “Romonus, büyük (bir) Romalı ve onun hizmetkârları (yani, onun yanındakiler, yakınları)” anlamına gelmektedir.²⁸ O zamanlarda Mısır ve Bizans arasında dostane ilişkiler olmasına rağmen, Mısır emiri, imparatora Peygamber döneminde oluşturulan geleneğe göre (İmparator Herakleios '*azim el-Rum*) hitap ediyordu. Büyük ihtimalle dindar bir Müslüman, unvanları kendi bakış açısını yansıtmak için kopyalamış ve değiştirmiştir.

Fakat VII.-VIII./XIII.-XIV. yüzyıldaki Arap kaynaklarını ilgilendiren bu durum, erken İslâm dönemlerinden çok farklı görünüyor. Biz önceki dönemlerde sahip olamadığımız başka bir kaynağa daha sahibiz. Bu kaynaklar, elçiliklerde kullanılan ve bugünkü kılavuzlarla aynı görevi yerine getiren kitaplardır (arşivdeki kitaplar (yazışmalar) bugünkü kitaplara referans aldığımız ve aynı görevi yerine getiren

²⁴ *Histoire de Yahya ibn Said d'Antioche*, ed. I. Kratchkovsky çev. F. Micheau ve G. Troupeau [Patrologia Orientalis 47, Fasc. 4, N 212] (Turnhout, 1997), s. 22 (390), n. 30; s. 176 (544) (index).

²⁵ Fars literatüründe bu şekilde bir kullanım daha çok Muhammed b. Hindushâh tarafından oluşturulan resmi mektuplardaki kalıplarda geçmektedir (bakınız aşağıda). el-Kalkaşandi fasileus terimininden hiç bahsetmiyor. Abu l-'Abbas Ahmad b. 'Alî l-Qalqashandî (Ahmed b. Ali el-Kalkaşandi), *Kitab subh al-asha fi sina'at al-insha (Subh el-a'sâ fi sinât el-inşâ)*, volumes I–XIV (Kahire, 1913–1919); M.Q. el-Baqli, *A General Index to Subh al-asha* (Kahire, 1972).

²⁶ Safwat, III: 325.

²⁷ O.G. Bol'shakov, “Vizantiia i Khalifat v VII–X vv”, *Vizantiia mezhdur Zapadom i Vostokom*, ed. G.G. Litavrin (St Petersburg, 1999), s. 369-370; A. Kaplony, *Konstantinopol und Damaskus. Gesandtschaften und Verträge zwischen Kaisern und Kalifen 639–750* (Berlin, 1996), s. 377.

²⁸ Canard, “Lettre de Muhammad ibn Tugj al-Ikshid”, s. 196; el-Kalkaşandi, VII: 10.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

kaynaklardır). Orada, kolaylık olması için yazışmalarla ilgili formüller ayrı kısımlarda toplanmıştır.

Bugün elimizde olan elçilik yazışmalarından çoğu Memlûk Devleti'nden kalmış olmasına rağmen, bunların arasından bir tanesi de İran Celayir Sultanlığına aittir. Memlûk Devleti'nin VII.-VIII./XIII.-XIV. yüzyıllarda Mısır'da en güçlü dönemini yaşadığını unutmamalıyız,²⁹ VIII./XIV. yüzyılın başlarında Anadolu Selçuklu Devleti yıkılınca Memlûk Devleti, Osmanlılardan ve Emir Timur'dan önce Orta Doğu'da en eski İslâm Devleti olarak adlandırılmış ve gerçek bir maître-penseur (siyasi uzman) olarak kabul edilmiştir.

VIII.-IX./XIV.-XV. yüzyıldaki Memlûk arşiv kitaplarını listeleyelim:

İlk olarak bahsedeceğimiz gereken, ünlü Arap coğrafyacısı ve yazarı Şahabeddin b. Fazlullah el-Ömeri'dir (ö. 749/1348).³⁰ el-Ömeri, *el-Ta'rîf bil-mustalah el-şerîf*³¹ adlı eserini, Şam'daki *Divanü'l-inşa* başkanlığı görevinden sonra 743-744/1342-1344 veya 744/1345'de kaleme almıştır.³² Bu eserinde, Kahire'deki Memlûk arşivlerinde bulunan ve resmi yazışmalarda kullanılan kalıpları bir araya getirmiştir. el-Ömeri'nin bu eseri, İbn Nazır el-Ceyş'in (ö.786/1384)³³ 778/1376 ve 781/1379 arasında yazdığı *Kitâb tahtîf el-tarîf bil-mustalah el-şerîf* adlı eserinde genişletilmiştir.³⁴

*Tahtîf el-tarîf*deki Bizans imparatoruna verilen unvanlar el-Ömeri'nin eserindekilerden farklıdır. Fakat İbn Nazır el-Ceyş, bize bu konuda el-Ömeri'nin

²⁹ Cf. P.M. Holt, *The Age of the Crusaders. The Near East from the Eleventh Century to 1517* (Londra– New York, 1986), s. 90-166, 178-206.

³⁰ Hayatı için bakınız, K. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, volumes I–II (Leiden, 1949), II: 141 (177–178); *Supplementband* (Leiden, 1938), II: 175–176; K.S. Salibi, “İbn Fadl Allah al-Umarî”(İbn Fazlullah el-Ömeri), *The Encyclopaedia of Islam*, volumes I–XI (Leiden: E. J. Brill, 1960–2002; ikinci edisyon), III: 758-759.

³¹ el-Ömeri'nin çalışmaları için bakınız, F. Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, volumes I–XII (Leiden, 1967–2000), II: 97; VIII: 18; IX: 21–22.

³² Al-Qadı b. Fadl el-Ömeri Shihab al-Din Ahmad b. Yahya, *al-Tarif bi l-mustalah al-sharif*, ed. Muhammad Husayn (Beirut, 1988) (bundan sonra – el-Ömeri (ed. Husayn)); İbn Fadl el-Ömeri, *el-Tarif bi l-mustalah al-sharif*, ed. Samir al-Drubi (al-Karak, 1992) (bundan sonra – el-Umarî (ed. el-Drubi)); Brockelmann, II: 141; Suppl. Bd. II, s. 175–176; cf. W. Tiesenhäusen, *Recueil de matériaux relatifs à l'histoire de l'Horde d'Or* (Sankt-Petersburg, 1884), I: 207–208; Samir el-Droubi, *A Critical edition of and a study on Ibn Fadl Allah's Manual of Secretaryship* “al-Tarif bi l-Mustalah al-Sharif” (el-Kerek, 1992), s. 34-36, 44-45.

³³ Taqı l-Din Abd al-Rahman b. Muhibb al-Din Muhammad al-Taymıl-Halabi, appelé Ibn Nazır al-Jaysh, *Kitab Tathqif al-Tarif bil-mustalah al-sharif*, édition critique par R. Vesely [Textes arabes

et études islamiques, xxvii] (Kahire, 1987), s. viii–x. W. Tiesenhäusen İbn Nazır el-Ceyş'in ismini sehven *el-Thttif*de geçen *shaykh*'i (şeyh, yönetici) “galip ordunun yöneticisi” olarak Taqı l-Din ‘Abd el-Rahman el-Qadawi l-Muhibbi diye kullanmıştır. Tiesenhäusen, I: 331. Brockelmann'da Tiesenhäusen'in hatalı bilgilerini tekrarlamaktadır. Brockelmann, *Supplementband* (Leiden, 1938), II: 176; cf. S. Zakirov, *Diplomaticheskiye otosheniya Zolotoi Ordy s Egiptom (XIII–XIV vv.)* (Moskova, 1966), s. 117.

³⁴ İbn Nazır al-Jaysh (İbn Nazır el-Ceyş), xiv–xv (giriş).

hatasının olmadığına garantisini verir.³⁵ el-Ömeri ve İbn Nazır el-Ceyş'in Yunancadan çevirdiklerinde oluşan farklılık, el-Ömeri'nin çeviride bir hata yapmasından ziyade, Memlûklerin diplomatik uygulamalarını değiştirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Her iki müellifin eserleri, XV. yüzyılın ünlü ansiklopedisi *Subh el-a'sâ fi sinât el-inşâ*'nın yazarı el-Kalkaşandî (ö.821/1418) tarafından önemli eklemeler yapılarak kullanılmıştır.³⁶ Çalışmamızda kullanabileceğimiz ve Memlûklere ait olmayıp bugüne ulaşabilmiş tek eser, Muhammed ibn Hinduşâh Nahçivânî'nin (ö. 768/1366'dan sonra) *Düstûr el-Kâtib fi Ta'yin el-Merâtib* adlı eseridir. Eserin ilk redaksiyonu 19 Mayıs 762/1362'de; son varyantı da 6 Nisan 768/1366'da tamamlanmıştır.³⁷ *Düstûr el-kâtib*, Celayirli Sultani I. Üveys (757-776/1356-1374)'a ithafen yazılmasına rağmen, önceki döneme yani İran'daki İlhanlılar dönemine aittir. Çünkü müellif son İlhanlılar dönemindeki *gerçek nesnelere (realia)* dikkatli bir şekilde yeniden oluşturmuştur.³⁸ Nahçivânî'nin eserinde Bizans imparatorlarıyla haberleşmelerdeki yazım kuralları günümüze ulaşmamasına rağmen, İlhanlılardan, Sis hükümdarlarına (yani Kilikya Ermeni Krallığı) gönderilen mektuplardaki bazı yazım kuralları günümüze ulaşmıştır.

Geriye kalan tüm belgelerden en güvenilir olanı arşiv kayıtlarıdır. Çünkü arşiv kayıtları, gündelik kullanımda güvenilir bilgiye ihtiyaç duyan kâtipler tarafından kullanılmıştır.³⁹ Memlûkler tarafından Bizans imparatorlarına gönderilen bu mektuplar yalnızca kalıpları içermesinden ziyade, aynı zamanda otantik Memlûk belgelerinin de doğru kopyalarıdır. Bizim çalışmamızla ilgili ilk belge, 1281 yılındaki Bizans-Memlûk anlaşmasıdır.

1281'de İmparator VIII. Mikhael Paleologos (1259-1282) ile Memlûk Sultanı Kalavun (678-689/1279-1290) arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu diplomatik belgede önemli olan nokta iki hükümdarın karşılıklı yemin etmeleridir. Antlaşmanın nüshası günümüze ulaşabilmiştir. Bu antlaşmada imparatorun yemin metninin Arapça çevirisi de elimizdedir (Yunanca metnin aslı kaybolmuştur); ve sultanın yeminleri Arapça kaleme alınmıştır.⁴⁰

³⁵ İbn Nazır al-Ceyş, s. 28; cf. el-Kalkaşandi, VIII: 45-46.

³⁶ el-Kalkaşandi için bakınız, H.Lammens, "Correspondances diplomatiques entre les sultans mamlouks de l'Égypte et les puissances chrétiennes", *Revue de l'Orient Chrétien*, 9 (1904): 151-155.

³⁷ Muhammad b. Hindushah Nakhchiwani (Muhammed ibn Hindushâh Nahçivânî), *Dastur al-katib fi ta'yin al-maratib*, ed. A.A. 'Ali-zade, volumes I-II (Moskova, 1964-1976), I: pt. 1: 16 (giriş).

³⁸ Nakhchiwani (Nahçivânî), I: pt. 1: 9-13.

³⁹ Cf. P.M. Holt, "Qalawun's (Kalavun) treaty with Acre in 1283", *The English Historical Review*, 91 (1976): s. 802-803.

⁴⁰ M. Canard, "Un traité entre Byzance et l'Égypte au XIIIe siècle et les relations diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les sultans mamlouks Baibars et Qala'un", aynı yazar, *Byzance et les musulmans du Proche Orient*, N IV, s. 198-199. Antlaşmanın Yunanca versiyonu F. Dölger tarafından yorumlanarak yayımlanmıştır, "Der Vertrag des Sultans Qala'un von Ägypten mit dem Kaiser Michael VIII. Palaiologos (1281)", aynı yazar, *Byzantinische Diplomatie*, s. 225-244. Arapça versiyonu el-Kalkaşandi'de, XIV: 72-78 ve İbn el-Furât'ın kroniğinde, *Ta'rîkh al-duwal wa'l muluk* (İbn Abdüzzahir'in eserine ek olarak yayımlanmıştır,

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

Dölger'in diğer Bizans belgelerini kullanarak oluşturduğu Yunanca metin, VIII. Mikhael'in mührünü içerir (ne yazık ki, metnin başlığı yoktur): "Mikhael, Tanrı Mesih'e sadık, Romalıların, Dukas, Angelos, Komnenos, Paleologos'ların otokrati ve imparatoru" (*Μιχαήλ ἐν Χριστῷ τῷ θεῷ πιστός βασιλεύς καὶ ἀντοκράτωρ Ρωμαίων Δούκας Ἄγγελος Κομνηνός ὁ Παλαιολόγος*).⁴¹ Bu unvanlar sultanın yeminli taahhüdünde, orijinal Arapça metinde de karşımıza çıkar: "Majesteleri büyük *melik kir*⁴² Mikhael, Dukas (el-Dukas), Angelos (el-Anjalus), Komnenos (el-Kumminus), Paleologos (el-Balaulughus), Rumun ve muhteşem Konstantinopolis şehrinin otokrati (*dabit*, yönetici, efendi), Hıristiyan *meliklerin* en büyüğü, Allah onu korusun".⁴³ Arapça çeviride Yunanca orijinalinde olmayan eklentiler kolayca görülebiliyor: "... Büyük Konstantinopolis'in [otokrati]... Hıristiyan *meliklerin* en büyüğü, Allah onu korusun". Böylece, antlaşmanın Memlûk Devleti'ne ait bölümde (Sultan tarafından yemin edilen kısım) VIII. Mikhael'in unvanı orijinal Memlûk kalıplarıdır. Arapça çevirideki Bizans imparatorunun unvanı ("Romalıların imparatoru ve otokrati, Dukas, Angelos, Komnenos, Paleologos", kısımlarını içerirken, "Tanrı Mesih'e sadık" kelimelerini içermemektedir"). Burada Memlûk kökenli ek lâkapların kullanılması, Konstantinopolis imparatorunun diğer Hıristiyanlar arasındaki en yüksek makama sahip olduğunu vurgulamak içindir.

Bu kısa tasvir Memlûk sultanlarının, Bizans imparatorlarına karşı kullandıkları unvanların bileşik bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, erken Müslümanlar döneminde kâfir hükümdarları küçümseme yaygınken, imparatorun, Hıristiyan liderlerin arasındaki en yüksek makamda olduğunu belirtmesi yeni bir tutum takınıldığını göstermektedir. Biz, el-Ömeri'nin arşiv dairesindeki eserleri çevirmesiyle Memlûklerin Bizans imparatorlarına gönderdikleri mektuplardaki yazışmaların değişik formları hakkında daha fazla bilgiye sahip olabiliyoruz.

el-Ömeri'ye göre, "Melik el-Rum el-Konstantiniyye'nin sahibi (lordu)" bağımsız Hıristiyan hükümdarlar arasında en yüksek rütbede olan ve ilk bahsedilendi.⁴⁴ Önceleri (Bulgaristan Çarı) listelerde sadece "sahibi el-Bulgar va el-Sarb" olarak gösterilirken

İbn Abd al-Zahir (İbn Abdüzzahir), *Teşrif el-eyâm ve 'l-usûr fi sîret el-Melik el-Mansûr*, ed. M. Kamil [Kahire, 1961], s. 204-209). Metnin tamamı son günlerde P. M. Holt tarafından tercüme edilmiştir, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290). Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers* (Leiden – New York – Köln, 1995), s. 118-128.

⁴¹ Dölger, "Der Vertrag", s. 234.

⁴² Yunanca bir kelime olan *kyr*, Arapça harflerle yazıldığında "lord" anlamını karşılar.

⁴³ İbn Abdüzzahir, 207; el-Kalkaşandi, XIV: 75-76, Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, s. 125:

(الكمينيوس)، ضابط، حضرة الملك، كرميخائيل، الدوقس، الأنجالوس، البالاولوغس، الكمينيوس مملكة الروم و القسطنطينية العظمى، أكبر ملوك المسيحية، أبقاه الله
var)

VIII. Mikhael ve onunla birlikte imparator olan II. Andronikos'un benzer unvanlarını birkaç satır altta bulabiliriz (İbn Abdüzzahir, 207; El-Kalkaşandi, XIV: 76, Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, 126):

(الكمينيوس) الأنجالوس، الدوقس، البالاولوغس، الملك الأندرونيقوس للملك الجليل، كرميخائيل، ضابط مملكة الروم و القسطنطينية العظمى، ولولد مملكته الحبيب الكمينيوس
var)

(إير اندرونيقوس den كير اندرونيقوس)

⁴⁴ el-Ömeri (ed. Husayn), s. 76-77; el-Ömeri (ed. el-Drubi), s. 68-69.

Altın Orda Hanına tabi olduktan sonra ikinci sırada anılır oldu.⁴⁵ Yine de, Bulgar Çarına hitap etme şekilleri Bizans imparatorunkinden çok kısadır. el-Ömeri, listesine Bulgaristan hükümdarından önce Konstantinopolis imparatorunu koyar, çünkü Darü'l-İslâm memleketlerinin (İslâm toprakları=Müslüman Memleketleri) ilk yöneticilerini göz önüne alır; bununla birlikte sonraki bölümleri mülük el-küffar'a, yani kafirlerin yöneticilerine ayırmıştır.⁴⁶ el-Ömeri'nin kitabının yeni bölümü Konstantinopolis İmparatoruyla başlıyor.

Bu kısım şöyledir:

“*Melik el-Rum, sahib el-Qustantiniyya (Konstantinopolis). Frankların (Haçlılar) zaferinden önce büyük bir kraldı.*⁴⁷ *Ve sonra Haçlılar (Haçatapanlar) kraliyetin geriye kalan topraklarını aldı. Ve [hem] yoksul ve zengin bir[adam] ve verimsiz bir alana sahip oldu. Kayıtlar onun hakkında bize birçok bilgi veriyor ve onun antik anıtlarını [onun sarayı] tarif ediyor. Bizans imparatorunun unvanını ilk alçaltan ve düşüren, babası el-Mehdi tarafından imparatora karşı saldırıya gönderilen Harun el-Reşid'di.*⁴⁸ *Harun el-Reşid onu aşağıladı (onun burnunu havadan indirdi) ve gururla onun inatçı kafasını kendi yönüne çevirdi. Mesleme b. Abdü'l-Melik⁴⁹ ve Yezid b. Muaviye⁵⁰ dönemindeki savaflara bakarsak imparatorun bu savaflar neticesindeki söylemleri sarayda pek önemsenmiyordu, çünkü bu savaflar onun tehlike sınırına ulaşmıyordu. Sultan Özbek (Uzbek/Azbek, أزبك)⁵¹ (Giyaseddin Muhammed) son zamanlarında onun torunlarını yani soyunu kuruttu ve onu Bahr el-Muglak'ın (Kapalı Deniz⁵²) yanına bıraktı. Ve onun (Bizans imparatoru) pohpohlanmaya ihtiyacı vardı ve hazinelerini ona sunup (yani mücevher ve altınlarını ona sunarak) günlerini acı ve keder içinde geçirdi. Ve onun tüm varlıkları (kati'a قطيعة) hakkında bir karar verilmiş (yani, Özbek imparatorluk topraklarının sahibi oldu) ve muhtemelen onun (imparatorluğun) tüm malları Özbek'e vergi olarak verildi.⁵³ Sultan Özbek'in işgalinde sonraki mevcut durum ve gelişen olaylar hakkında bir bilgiye sahip değiliz (yani tam anlamıyla onlar hakkında bir haber alamadık) ve bunlar hakkındaki tüm bilgiler yok oldu (yani, onlar hakkındaki yeni haberler dünyadan kayboldu)”.*

⁴⁵ el-Ömeri (ed. Husayn), s. 75; el-Ömeri (ed. el-Drubi), s. 67-68.

⁴⁶ el-Ömeri (ed. Husayn), s. 76; el-Ömeri (ed. el-Drubi), s. 68.

⁴⁷ el-Ömeri Konstantinopolis'in 1204'de Haçlılar tarafından işgal edilmesinden bahsediyor.

⁴⁸ Halife el-Mehdi (158-169/775-785), Harun el-Reşid'i (170-193-786-809) Konstantinopolis'e karşı 165/782'de sefere gönderdi. Daha sonra, Harun el-Reşid 190/806'da Herakleia Pontike'yi aldı. M. Canard, “Les expéditions des arabes contre Constantinople dans l'histoire et dans la légende”, Aynı eser, *Byzance et les musulmans du Proche Orient* (Londra, 1973), N 1, s. 102–104; el-Droubi, *A Critical Edition*, s. 144.

⁴⁹ 99/717-718 yılında Konstantinopolis'e karşı yapılan Arap saldırılarını Mesleme b. Abdülmelik gerçekleştirmiştir. Canard, “Les expéditions des arabes”, s. 80-94.

⁵⁰ el-Ömeri daha sonra halife olacak olan I. Yezid'in (60-64/680-683) Konstantinopolis'e karşı 48-49/668-669 yaptığı sefere atıfta bulunuyor. Canard, “Les expéditions des arabes”, s. 67-70.

⁵¹ Özbek 712-742/1312-1341 arasında Altın Orda Hanı idi.

⁵² Ben burada Bahr el-Mughlaq'ın ağız zincirlerle kapatılan Haliç olduğunu önerebilirim.

⁵³ Özbek Han'ın 1341'deki Bizans'a akımı için aşağıya bakınız.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

Yazışmalardaki imparatora karşı hitap şekilleri şöyledir (resm):“ ‘Allah Majestelerinin ihtişamını iki katına çıkarsın, yüce lord melik, yüksek kıdemli, yiğit, aslan (el-esed), aslan (el-gadanfar), cesur, aslan (el-dargam), antik (soyu eski), soyu asil olan (soyu köklü olan, al-sil), şanlı, seçkin, soylu, Paleologos (veya basileus),⁵⁴ Aragon’un Kralı,⁵⁵ Roma âleminin otokrati (dabit), kıyı ülkelerinin efendisi (toplayıcı, toplayan), antik Sezar’ın varisi ki o filozoflar ve bilgelerin durumunu yeniden canlandırdı, dini işlerde tecrübeli biri, topraklarında adil, Hıristiyanlığı güçlendiren (el-nasraniyya)⁵⁶, Hıristiyanlığı destekleyen (Mesih İsa’nın dinini, el-masıhiyya), İsa’nın inancının tek hâkimi (el-‘isaviyya), tahtların ve tacın kime verileceğini belirleyen, denizlerin ve körfezlerin koruyucusu, Yunanlıların en son⁵⁷ meliki, Suriye meliklerinin meliki,⁵⁸ vaftiz oğullarının destekçisi, Papa’nın sarayında sevilen, arkadaşlarına güvenebilen tek kişi, Müslümanların arkadaşı, melikler ve sultanlar için örnek olan ’ ”⁵⁹

Bu kalıplar Bizans orijinallerinden üretilmiş gibi gözüküyor. Biz Bizans imparatoruna Bizanslı diplomatlar tarafından, özellikle de Paleologos dönemi boyunca, ek sıfatlar ve unvanlar verilmediğini biliyoruz. Bizans İmparatorluk unvanları içerisinde el-Ömeri’ninkine en çok benzeyen II. İsaakios Angelos’a (1185-1195, 1203-1204) verilen ve 1188’e tarihlendirilenler unvanıdır: “İsaakios, Tanrı Mesih’e sadık olan imparator, kral,⁶⁰ Tanrı tarafından taç giydirilmiş, en güçlü, yüce, her zaman muhteşem ve Romalıların otokrati, Angelos”.⁶¹ 1188 yılındaki bu nadir yazmada Bizans imparatoruna verilen unvanlar ile el-Ömeri’nin kalıplarını karşılaştırırsak, el-Ömeri’de az da olsa bazı Bizanslı içerikleri görmekteyiz: “Roma âleminin otokrati (dabit)”, (αὐτοκράτωρ Ρωμαίων kelimesinin çevirisi), “yüce lord melik”, (terimlerin karışımı ὑψηλός (“yüce”) ve βασιλεύς (“imparator”)). Ancak, unvanların çoğu Doğu kökenlidir. Örneğin, Bizans imparatorları kendilerini (en azından resmi olarak) Yunanlıların

⁵⁴ البلاولوس [el-balalaus] büyük olasılıkla “Paleologos” hanesinin deformasyona uğramış şeklidir. Tamamen bozulmuş şekli diyemeyiz ancak, karşımıza daha önceki “basileus” unvanı çıkar. H. Lammens “el-balalaus”u, el-Droubi gibi “Paléologue”, olarak çeviriyor: Lammens, 172; al-Droubi, *A Critical Edition*, s. 145.

⁵⁵ الرید راغون [el-raidaraghun] Fransız Roi d’Aragon’un Arapçaya çevrilmiş halidir. Muhtemelen başka kalıplardan eklemeye yapılmıştır. Cf. al-Droubi, *A Critical Edition*, 145.

⁵⁶ Bu isimlendirme için bakınız, F. De Blois, “Nasrani (Ναζωραῖος) ve hanif (ἑθνικός): studies on the religious vocabulary of Christianity and Islam”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 65 (2002): s. 1-30.

⁵⁷ اخر kelimesi burada tarihsel sırlamada “sonuncu” anlamına gelir ve hiyerarşi anlamına gelmez.

⁵⁸ melik muluk el-suryan (ملك ملوك السريان)

⁵⁹ el-Ömeri (ed. Husayn), s. 76-77; el-Ömeri (ed. el-Drubi), s. 68-69.

⁶⁰ Latince āvax kelimesi genelde rex (imparator) “kral” olarak çevrilmiştir, cf. Dölger, Karayannopulos, *Byzantinische Urkundenlehre*, s. 159, n. 47.

⁶¹ Dölger, Karayannopulos, *Byzantinische Urkundenlehre*, 159, n. 48: Ισαάκιος ἐν Χ(ριστῷ) ᾧ τῷ θ(ε)ῷ πιστὸς βασιλ(ε)νς θεοστεφῆς ἀναξ, κραταίος, ὑψηλός ἀεὶ αὐγουστος καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων, ὁ Ἄγγελος.

imparatoru olarak adlandırmamışlardır.⁶² Ancak Doğu, Antik Yunan'ın kültürel mirasına ve prestijine saygı gösterdi ve bu saygı imparatora karşı kullanılan unvanlarda ve lakaplarda (imparatorluğu Yunanca konuşanların ve Antik Roma'nın varisi olarak görüyorlardı) "ki o filozofların ve bilgelerin durumunu yeniden canlandırdı" ve "Yunanlıların son *meliki*" şeklinde geçer.

Memlük elçilerinin Bizans İmparatorlarına verdikleri unvanların (ama Bizans unvanları değil!) ne kadar otantik olduğunu görmek için "İsa'nın inancının tek hakimi, taht ve taçların kime verileceğini belirleyen" gibi unvanlara bakabiliriz.

İlk bakışta, bu hitap şekli tamamen Bizans'a özgüdür. Makedon hanedanından imparatorlara gönderdiği hediyelerin yanı sıra "Kutsal Macaristan Tacı" ve "IX. Konstantine Monomakhos'un Tacı"nın hediye olarak gönderilmesine bir kez daha bakmalıyız.⁶³ Ancak, bu düşüncenin asla Bizans imparatorlarının unvanlarını ifade etmediğini belirtmemiz gerekir.

Bizanslılar başka ifadeler de kullandılar: Onlar, I. Büyük Konstantin'in (305-337) imparatorluğun gerçek varisi olduğunu ve Konstantinopolis'in kurucusu olduğunu altını çizdiler. Örneğin, İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) kendisini "Tanrı tarafından yönlendirilen Büyük Konstantin'in tacının varisi" olarak tanımlamıştır.⁶⁴

el-Ömeri'deki Bizans imparatorunun unvanlarının ne zaman ortaya çıktığını tam olarak belirleyemiyoruz. Açıkçası, 1281'deki antlaşmanın Arapça çevirisindeki unvanlar, VII. Mikhael Paleologos'un unvanlarının genişletilmiş şeklidir. Bu yüzden, el-Ömeri'nin kullandığı unvanın *terminus ante quem* (son tarihini) 1281 olarak belirtebiliriz. *Terminus post quem* Özbek Han'ın 1341 kış-ilkbahar arasındaki Bizans'ı işgalidir.

Şimdiki hedefimiz İbn Nazır el-Ceyş'in *el-Tahtif*'inde geçen kalıplardır. Onun yazdıkları:

"*Sahib el-Konstantiniyye. el-Askarı (Laskaris), melik el-Rum. Ve onun hitap etme şekli (resm) yarım sayfa biçiminde, [Bağdat nüshasında, qat' al-nisf]*⁶⁵ şöyledir: *Majesteleri yüce melik Allah onun ihtişamını iki katına çıkarırsın, onurlu, saygıdeğer, aslan (el-esed), yüksek kıdemli (önemli, el-khatır), kahraman, cesur, yiğit, aslan (el-*

⁶² S. Runciman Geç Bizans döneminde İmparator II. Manuel Paleologos'u (1391-1425) çoğu kez Helenlerin imparatoru olarak ifade etmiştir. Fakat II. Manuel'in mührü böyle bir unvan içeriyordu, o kendisini atalarının atalarının adlandırdığı şekilde ifade ediyordu: *Μανουήλ, ἐν Χ(ριστῷ) ᾧ τῷ θ(εῷ) πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, ὁ Παλαιολόγος* ("Manuel, Tanrı Mesih'e sadık olan imparator ve Romalıların otokrati, Paleologos") Runciman, s. 15; Dölger, Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre*, s. 55, n. 55; Barker, s. 542.

⁶³ İmparator VII. Mikhael Dukas, Kutsal Taç'ın alt kısmını Macaristan Kralı I. Gèza'ya (1074-1077) göndermiştir. Tamamlanmamış Bizans tacı olarak "IX. Konstantinos Monomakhso Tacı" bilinen bu taç, imparatorluk tarafından Macaristan Kralı I. Andrew (1046-1060) veya onun eşine hediye olarak gönderilmiş olabilir. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500–1453* (Londra, 1971), s. 159-160.

⁶⁴ Dölger, Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre*, 157, n. 42: θεοκυβέρνητος κλη[ρονόμος τοῦ στέμματος τοῦ μεγάλου] Κωνσταντίνου.

⁶⁵ el-Kalkaşandi'nin Cf çevirisinde: Tiesenhäusen, I: 397-398, 407.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

dargam), ve benzeri, topluluğu içinde bilinçli bir kişi (millat), topraklarında adil olan, Hıristiyan ulusunun onuru, Haçlı birliğinin başı, vaftiz oğullarının güzelliği, Yunanistan (el-Yunaniyya) meliklerinin kılıcı [süvari kılıcı] (samsam), Makedonya (el-Makaduniyya) krallığının kılıcı, Bulgaristan (el-Burgaliyya البرغلينة)⁶⁶ ve Vlakhia (el-Amlahiyya الاملاحية) 'nın meliki,⁶⁷ el-Rus ve el-Alan 'ın büyük şehirlerinin yöneticisi, Gürcülerin (el-kurj) ve Suriyelilerin (el-suryan) inancının koruyucusu, antik tahtların ve taçların varisi, limanların, denizlerin ve körfezlerin hâkimi, Dukas (el-Dukas/el-Dukus الضوقس, el-Tukas/el-Tukus, الطوقس) Angelos (el-Anjalus) Komnenos (el-Kumninus) Paleologos (el-Balalugas/el-Balalugus, الببالوغس), meliklerin ve sultanların arkadaşı. İmparatorun resmi unvanı: 'Latin (Roma) dünyasının hükümdarı (dabit mamlakat el-Rum)'. Yani bu kalıp şimdi hükümdarlar arasında kullanılmaktadır".⁶⁸

İbn Nazır el-Ceyş'in el-Tahtif'te kullanılan kalıplarda tarihler geçmediği için bu unvanın ne zaman kullanıldığını belirlemek zordur. Ancak, Memlûk elçileri tarafından kullanılan kalıplar ve Memlûk sultanlarından imparatorlara gönderilen bazı mektupların başında kullanılmış olabilir. Orijinali Arapça olarak yazılan bu mektuplar, daha sonra Yunancaya çevrilmiştir. İbn Nazır el-Ceyş'in kullandığı ve Yunancaya çevrilen iki kalıp elimizdedir.

İlki Arapça olarak Sultan Nasır Muhammed (693-694/1294-1295, 698-708/1299-1300, 709-741/1309-1340) tarafından imparator III. Andronikos Paleologos'a (1328-1341) yazılan mektubun günümüze ulaşabilen bir parçasıdır (yalnızca Yunanca çevirisi).⁶⁹ Böylece, ben yeni kullanılan bu unvanın kesin olarak ne zaman oluşturulduğunu ortaya koyabilirim: Özbek Han'ın işgali (kış-ilkbahar 742/1341) ile III. Andronikos Paleologos'un ölümü (15 Haziran 1341) arasında kullanılmıştır. el-Ömeri eserini 744/1343 ve 476/1345 arasında bitirmiş olmasına rağmen,⁷⁰ el-Ömeri'nin Dimaşk arşiv elçiliği (arşiv dairesi) başkanlığı görevi süresince (740-742/1339-1341 ya da 743/1342) el-Tarif'teki oldukça eski kalıpları kullandığı apaçık ortadadır. 30 Ekim 750/1349 tarihli ikinci mektup, Sultan en-Nasır Hasan'dan (748-752/1347-1351, 755-762/1354-1361) İmparator VI. İoannes Kantakuzenos'a (1347-1354) gönderilmiştir.⁷¹

Çevirisi orijinalinden biraz farklıdır. Klasik ve modern Yunancanın garip bir şekilde karışımıyla ortaya çıkan yerel bir Yunanca ile yazılmıştır.

en-Nasır Muhammed'den III. Andronikos'a gönderilen mektup şöyledir:

"Allah adına yazıyorum, Merhametli Allah adına. Allah imparatora uzun bir ömür nasip etsin, en yüksek, en güçlü, en yüce, en yiğit, en güçlü, aslan, en akıllı Andronikos, dininde bilgili, topraklarının en adili, Hıristiyan inancının direği, vaftiz

⁶⁶ el-Kalkaşandi, البرغلينة el-Yurghaliyya'nın yazılışında hata yapmış ve ʔ [y] yerine ʔ [b] yazmıştır. el-Ceyş ve el-Kalkaşandi'de ر [r] ve ل [lam] harflerini yanlış yere koymuştur. Cf. Lammens, s. 173-174.

⁶⁷ M. Canard'a göre el-Amlahiyya büyük ihtimalle Άνω Βαχία, Anovlakhia (Yukarı Vlachia) (Cf. Lammens, 174, n.2) ya da Vlakhia (el-Ablahiyya, الابلاحية) olduğunu önerir.

⁶⁸ İbn Nazır el-Ceyş, s. 28; el-Kalkaşandi, VIII: 45-46.

⁶⁹ W. Regel, *Anelecta Byzantino-Rossica* (Petropolis, 1981), s. 58.

⁷⁰ el-Droubi, *A Critical edition*, s. 45.

⁷¹ Canard, "Une lettre du Sultan Nâsir Hasan à Jean Cantacuzène", s. 30.

*edilenlerin babası, Hıristiyanlığın onuru, Makedonya Krallığının kılıcı, Hellen Krallığında en cesur olanlarından biri, Bulgaristan, Vlachia, Alania İmparatoru, Rusların, Gürcülerin ve Türklerin efendisi, Roma İmparatorluğu'nun varisi, iki denizin ve nehirlerin hükümdarı, Dukas Angelos Komnenos Paleologos, krallığından ayrı kalma ve bizim sevgimizden emin ol, kulluğumuzu kabul ederek dileklerinizi yerine getir”.*⁷²

Mektubun başındaki (“Allah adına yazıyorum, Merhametli Allah adına”) *besmele* olarak adlandırılmış, “Merhametli ve Şefkatli Allah adına” kalıbı oluşturulmuştur. Kalıbın son bölümü (“krallığından ayrı kalma ve bizim sevgimizden emin ol, kulluğumuzu kabul ederek dileklerinizi yerine getir”) genelde *inscriptio* ile biten dua bölümüdür. Çeviri bir ek içerir: III. Andronikos Türklerin efendisi olarak kabul edilir. Bu kullanım şekli, imparatorun hükümdarlığı döneminde ortaya çıkan ve VI. İoannes Kantakuzenos döneminde de devam ettirilen Bizans ve Türkler arasındaki özel ilişkiyi göstermektedir.⁷³

Özbek Han'ın 1341'deki Bizans istilası, Ege'deki Türkler ile III. Andronikos arasında yeni bir birlik oluşmasına neden olmuş, daha sonra da Kahire'de de bu yeni kalıp (İbn Nazır el-Ceys'de geçer) benimsenmiştir. 1341'deki şartlar Türkleri Bizans İmparatorluğu'na tabii olan uluslar arasında gösterdiği için dikkat çekicidir.

III. Andronikos'un eski müttefiki Aydınoğulları Beyi Umur Bey ile arası açılmış,⁷⁴ bir yıl sonra, yani 1340 yazında Umur Bey, Andros, Naksos, Paros, Tinos, Mikonos adalarını, Koc/Modon kalesini ve Sırbistan ve Arnavutluk topraklarını işgal etmiştir.⁷⁵ Umur Bey'in imparatorluk topraklardan olan Trakya, Makedonya, Kıta Yunanistan'ını ve Mora'yı nüfuzu altına aldığını yine Bizans kaynaklarından öğreniyoruz.⁷⁶ Umur Bey Ekim 1340 öncesinde büyük filosuyla Konstantinopolis

⁷² Regel, 58: Γράφω ἐν ὀνόματι θεοῦ, θεοῦ τοῦ ἐλεοῦντος, πολυχρονιον ποιήσοι ὁ θεὸς τὸν βασιλέα τὸν ὑψηλότατον, τὸν κραταιότατον, τὸν ἐνδοξότατον, τὸν ἀνδρικότατον, τὸν ἰσχυρότατον, τὸν λέοντα, τὸν φρονιμώτατον Ἀνδρόνικον, τὸν νοήμονα τῆς αὐτοῦ πίστεως, τὸν δικαιοτάτον εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τὸν στῦλον τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν, τὸν πατέρα τῶν βεβαπτισμένων, τὴν τιμὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν σπάθην τῆς βασιλείας τῶν Μακεδόνων, τὴν ἀνδρειότητα τῆς βασιλείας τῶν Ἑλλήνων, τὸν βασιλέα τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Ἀλανίας, τὸν αὐθέντη τῆς Ῥωσίας καὶ Ἰβερίας καὶ τῶν Τούρκων, τὸν κληρονόμον τῆς βασιλείας τῶν Ῥωμαίων, τὸν ἐξονσιάζοντα τῶν δύο θαλασσῶν καὶ τῶν ποταμῶν, Δούκαν Ἄγγελον Κομνηνὸν τὸν Παλαιολόγον, ἂν ποτε νὰ ἦσαι πάντοτε εἰς τὴν βασιλείαν σου, καὶ νὰ ἦσαι πάντοτε στερεῶς εἰς τὴν ἀγάπην ἡμῶν, καὶ νὰ πληρώνης μετὰ ἐπιμελείας τὰς δουλείας ἡμῶν.

⁷³ T. Florinskii, *Juzhnye Slaviane i Vizantiia vo vtoroi chetverti XIV veka* (Londra, 1973), s.44-50, 61-84.

⁷⁴ M. Treu, *Matthaios Metropolit von Ephesos* (Potsdam, 1901), s. 53, 1.31–54, 1.15; U.V. Bosch, *Andronikos III. Palaiologos* (Amsterdam, 1965), s. 163–164; Zhukov, s. 38-39.

⁷⁵ I. Mélikoff-Sayar, ed., *Le Destan d'Umur Pacha (Düstürname-i Enveri)* (Paris, 1954), s. 87, ll. 1135-1140.

⁷⁶ Ioannis Cantacuzeni eximperatoris *Historiarum libri VI graece et latine*, ed. L. Schopen, volumes I–III (CSHB, 1828–1832), I: 537, ll. 7–13 (bundan sonra – Kantakouzenos (Kantakuzenos)); E.A. Zachariadou, *Trade and Crusade* (Venedik, 1983), s. 41–42.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

yakınlarında görüldü, ama III. Andronikos Umur Beyi daha cazip olan diğer topraklarını yağmalaması için davet ederek Konstantinopolis'e karşı gerçekleşecek olan saldırıyı engelledi. Umur Paşa destanına göre, Umur Bey İstanbul tekfurunun talebi ile Eflak (Vallachia) topraklarındaki Kili (Tuna vadisindeki, Kilia, Licostomo)'ye saldırdı.⁷⁷ Umur Bey'in bu önemli topraklara karşı düzenlediği sefer Bizans'a avantaj sağladıysa da, yine de bu topraklar resmen Altın Orda hanına bağlıydı. II. Andronikos'un kızı olan Özbek Han'ın eşi, 1341 kış-ilkbaharında, Bizans yöneticilerine Altın Orda Moğollarının Konstantinopolis'i cezalandırmak için bir sefere çıkacağına ilişkin bir mektup gönderdi.⁷⁸ el-Ömeri'ye göre,⁷⁹ Moğollar Konstantinopolis saldırısını I. Manuel Komnenos'un kurduğu Blaherne bölgesindeki surlara karşı gerçekleştirdiler.⁸⁰ Çatışmayı sona erdirmek için, Demotrios Kidones'in babası saraya gönderilmiştir. Aynı yıl içerisinde de Han ile bir barış antlaşması imzalanmıştır.⁸¹ Sultan en-Nasır Muhammed döneminde III. Andronikos'a gönderilen mektupta yeni unvanlar kullanılmıştır.

III. Andronikos 1341 Haziran ayının 14/15 gecesi Konstantinopolis'te vefat etti.⁸² Çok geçmeden Bulgaristan Çarı İoannes Aleksander (1331-1371), naib İoannes Kantakuzenos'a elçiler gönderdi. Çar, imparatorluğa sığınan ve kendisinin rakibi olan İoannes Şişman'ın teslim edilmesini, aksi takdirde bunun savaş sebebi olacağını bildirdi. Kantakuzenos da bu tehdide, Bulgarlara karşı Umur Bey'in donanmasını göndereceğini belirtti.⁸³ Umur Bey'in son seferini hatırlayan Çar, Kantakuzenos ile çabucak bir barış anlaşması imzaladı (1341'in Ağustosunda).⁸⁴ Bu süre zarfında Sırp Kralı Stefan Duşan (1331-1355) Makedonya'yı işgal etti. Ordusu Selanik yakınlarında

⁷⁷ *Le Destan d'Umur Pacha*, 89-93, II. 1210-1305; cf. P. Lemerle, *L'Émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur "La geste d'Umur Pacha"* (Paris, 1957), s. 129-143; V. Laurent, "L'assaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire Byzantin", *Revue des études byzantines*, 18 (1960): s. 156-157.

⁷⁸ 1341 ilkbaharında Gregory Acindynos'tan David Disypatos'a gönderilen mektup: Laurent, s. 145-162; R.-J. Loenertz, "Notes d'histoire et de chronologie Byzantines", *Revue des études byzantines*, 17 (1959), s. 162-166.

⁷⁹ Bakınız yukarıda: el-Ömeri (ed. Husayn), s. 76-77; el-Ömeri (ed. al-Drubı), s. 68-69. Konumu kolaylıkla belirlenebiliyor: Moğolların hiç donanması yoktu ve Konstantinopolis'e yalnızca karadan hücum edebilirlerdi. Blachernae (Blaherne) duvarları Konstantinopolis arazisindeki duvarların yalnızca bir parçasıydı ve Altın Orda (*Bahr el-Muglak*) kıyılarına uzanıyordu.

⁸⁰ Konstantinopolis'in savunulması büyük ölçüde üçlü surlarına bağlıydı, ama Blachernae (Blaherne) bölgesinin sadece bir suru bulunuyordu. Runciman, s. 88-89.

⁸¹ Démétrius Cydonés, *Correspondence*, ed. R.-J. Loenertz, volumes I-II (Città del Vaticano (Vatikan), 1956), I: 9, II. 12-23; E. Trapp, R. Walter, H.-V. Beyer, eds, *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit* (Viyana, 1976-2000), N 13874.

⁸² Nikol, s. 185.

⁸³ Kantakuzenos, II: 52, 1.4-58, 1.12.

⁸⁴ Kantakuzenos, II: 69, II. 3-22; Nicephoros Gregoras, *Byzantina Historia*, ed. L. Schopen, volumes I-III (CSHB, 1829-1855), II: 596, 1.13-598, 1.8 (bundan sonra - Gregoras).

göründü.⁸⁵ Buna rağmen Bizanslılar onu durdurmayı başardı ve bu kez de Sırp ile 26 Ekim 1341’de bir barış antlaşması imzalandı.⁸⁶

Aydınoğulları Beyliği ile Bizans İmparatorluğu arasında 1340 Ekim’inden önce kurulan ittifakın, Bizans’a Balkanlardaki zorlu mücadele dönemlerinde, III. Andronikos’un ölümünden sonra ve sadece dokuz yaşında olan yeni İmparator V. İoannes Paleologos (1341, 1354-1391) döneminde imparatorluğa sağladığı yararları kolayca görebiliyoruz. Georgias, Bulgar elçilerinin 1341’de Konstantinopolis’e gelişlerinde Umur Bey’in hizmetini şöyle anlatıyor: “Ve o (Umur), Kantakuzenos’un şanı, büyük beğeni ve övgüler ile tüm ülkeye ve denizlere yayılırken zaten onun büyük ve coşkulu bir hayranı olmuştu. Hatta o (Umur), tüm ömrü boyunca kendi iradesiyle onunla (Kantakuzenos) arkadaşlığını ve ölümünden sonra da onun soyundan gelenlerle bu arkadaşlığını devam ettireceğini ilan etti”.⁸⁷ Bu durum Umur Bey’in 1341 öncesinde, III. Andronikos hala hayatta iken ona karşı “kulluğunun” (“arkadaşlık, dostluk”, *philia*⁸⁸) açıkça göstergesidir. İmparatoru, Türklerin hükümdarı olarak adlandırılan 1341’deki kalıbın çevirisi de bunu doğruluyor.

Bu kalıbın ikinci Yunanca çevirisi İoannes Kantakuzenos’un imparatorluğu döneminden kalmadır (1349). Sultan en-Nasır Hasan’dan gelen mektup şöyledir:

“Şefkatli ve merhametli Allah adına. Allah mevkisi her zaman yüksek olan imparatora uzun ömür nasip etsin, muhteşem, bilge, aslan, yiğit, savaş alanında atılğan, önünde kimsenin dik durmadığı, dininde en bilgili, ülkesinde ve topraklarında en bilgili olan, dinin ve Hıristiyan inancının temeli, vaftizlerin sarsılmaz dayanağı, İsa’nın inancının hizmetkârı, Makedonyalıların kılıcı, Samson, Hellenlerin imparatoru, Bulgarların, Asaniyanların”⁸⁹, Vlanların, Rusların, Alanların imparatoru, İberyalıların ve Suriyelilerin inancının gururu, imparatorluk topraklarının varisi, denizlerin, büyük nehirlerin ve adaların efendisi, Angelos, Komnenos, Paleologos, Kantakuzenos”⁹⁰.

⁸⁵ Kantakuzenos, II: 79, ll. 9–13.

⁸⁶ Kantakuzenos, II: 82, ll.17–22; Florinskii, s. 60–61.

⁸⁷ Gregoras, II: 597, ll. 19–23: Οὗτος οὖν ἐκ πολλοῦ, τῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ φήμης μετὰ κρότων καὶ ὕμνων μακρῶν διὰ πάσης πορευομένης γῆς καὶ θαλάττης, ἐραστής ἐγεγόνει πάντι τοι σφόδρα διάπυρος, καὶ φιλίαν τηρήσειν αὐθαίρετον ἐπηγγέλματο διὰ βίου παντός αὐτῷ τε καὶ παισὶ διαδόχοις αὐτοῦ.

⁸⁸ J.-C. Cheynet, *Pouvoir et contestations a Byzance (963–1210)* [Byzantina Sorbonensia, 9] (Sorbonne, 1990), s. 289: “Alors que les *douloi* de l’empereur étaient des princes vaincus qui lui devaient obéissance sans en rien recevoir en contrepartie, les *philoï* disposaient d’une marge de liberté plus grande, même s’ils reconnaissaient la supériorité de l’empereur qui les récompensait de cette amitié”.

⁸⁹ Bulgaristan Asan Kraliyet Hanedanlığı.

⁹⁰ Kantakouzenos, III: 94, ll.1–17: Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ ἐλεοῦντος καὶ ἐλεήμονος. Μακροήμερεύσοι ὁ θεὸς ὁ ὕψιστος πάντοτε τὰς ἡμέρας τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου, τοῦ εὐεργετικοῦ, τοῦ φρονίμου, τοῦ λέοντος, τοῦ ἀνδρείου, τοῦ ἐν πολέμοις ὀρμητικοῦ, εἰς ὃν οὐ δύνатаί τις σταθῆναι ἐμπροσθεν αὐτοῦ, τοῦ σφοδράτου εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ, τοῦ δικαιοτάτου εἰς τὸν τόπον καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ, τοῦ θεμελίου τῆς πίστεως καὶ τοῦ δόγματος τῶν Χριστιανῶν, τοῦ κίοντος τοῦ ἀσείστου ἀπαντῶν τῶν βεβαπτισμένων, τοῦ βοηθοῦ τῶν δογμάτων τοῦ Χριστοῦ, τῆς σπάθης τῶν Μακεδόνων, τοῦ Σαμψῶν, τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, τοῦ

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

Tercüman Arapça çeviride hata yapmıştır: O, “kılıç” kelimesini (*samsam*) İncil’deki kahraman Samson adıyla çevirmiştir.

Arapça orijinal metne ve Yunanca iki çevirideki kalıplara bakarsak hemen hemen tüm Bizans Milletler Topluluğu’ndaki devletleri karşıladığını görürüz. Metinlerdeki farklılıklara rağmen, Arapça metin ve Yunanca çevirilerin aynı fikri ifade ettiğini görürüz: Bizans İmparatorluğu Ortodoks *ekümenikliğı*’nin başı olarak kabul edilir.⁹¹

Bizans imparatorlarının Konstantinopolis’te kullandıkları unvanlardaki kalıpları karşılaştırmak için unvanları yan yana koyabiliriz. Örneğin, I. Manuel Komnenos kendisini şöyle adlandırır: “Manuel, Tanrı Mesih’e sadık olan imparator, porphyrogenetos, Romalıların otokrati, en dindar olan, her daim *sebastos*, augustus, İsaerialı (İsaurian), Kilikyalı, Ermenistanlı, Dalmaçyalı, Macaristanlı, Boşnak, Lazian, Gürcü, Bulgar, Sırp, Zekhian, Khazaric (Hazar), Got, Tanrı tarafından Büyük Konstantin’in tacına yönlendirilmiş ve onun varisi”.⁹² “Bulgar”, “Gürcü”, “Zekhian” unvanlarının her biri sırasıyla el-Tahtif’deki, “Bulgaristan *meliki*”, “Gürcülerin inancının koruyucusu” ve belki de “el-‘Alan’ın... büyük şehirlerinin yöneticisi” ifadelerine karşılık gelmektedir. Yine de unvanlardaki benzerlik tesadüfidir. I. Manuel Komnenos’un unvanları Justinianus dönemindeki eski Bizans unvanlarının bir karışımı ile onun yönettiği şehirlerin isimleridir. İbn Nazır el-Ceyş’deki unvanlar başka bir prensibe göre oluşturulmuştur; Bu unvanlarda Bizans İmparatorluğu’nun Ortodoks ülkeler arasında en büyüğü olduğuna değiniliyordu.

Örneğin, “el-Rus ve el-‘Alan’ın büyük şehirlerinin yöneticisi” unvanları X. yüzyıldan beri Bizans ve Rus ilişkilerinin yanı sıra Alan ilişkileriyle de yakından ilgilidir.⁹³ Alanlar VI. yüzyılda Bizans ile müttefik idiler.⁹⁴ Ayrıca bir de *De Ceremoniis*’de VII. Konstantin Porfirogennetos’dan (905-959) bahsedilir.⁹⁵ 901 veya

βασιλέως τῶν Βουλγάρων, τῶν Ἀσανίων, τῶν Βλάχων, τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Ἀλανῶν, τῆς τιμῆς τοῦ δόγματος τῶν Ἰβήρων καὶ τῶν Σύρων, τοῦ κληρονόμου τῆς βασιλείας τῆς γῆς αὐτοῦ, τοῦ αὐθέντου τῶν θαλασσῶν, καὶ τῶν ποταμῶν τῶν μεγάλων καὶ τῶν νήσων, Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Παλαιολόγου τοῦ Καντακουζηνοῦ.

⁹¹ Obolensky, *birçok yerde*.

⁹² Dölger, Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre*, 157, n. 42: Μανουὴλ ἔν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς [ὁ πορφυρογέννητος, Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ] εὐσεβέστατος, ἀεισέβαστος, αὐουστός, [ἰσαυρικός, κιλικικός, ἄρμενικός,] δαλματικός, οὐγγρικός, βοσθνικθός, χροβατικὸς [λαζικός, ἰβηρικός, βουλγαρικός, σερβικός, ζηκχικὸς, χαζαρικός, γοτθικός, θεοκυβέρνητος κλη [ρονόμος τοῦ στέμματος τοῦ μεγάλου] Κωνσταντίνου.

⁹³ Rusya’nın Hıristiyanlaşması ve Bizans-Rus ilişkileri, Obolensky, s. 180–201, 223–232.

⁹⁴ Obolensky, s. 27, 33, 48; Procopius, *De bellis*, II, 29, ed. J. Haurly (Leipzig, 1962), I: 291–292; İngilizce çevirisi: Procopius, ed. H.B. Dewing, volumes I–VII (Londra, 1914), I: 532, II. 15–16; 533.

⁹⁵ Constantinus Porphyrogenitus (Konstantinos Porfirogennetos), *De ceremoniis aulae byzantinae*, II, s. 688, II.2–7; Obolensky, 178; M. Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium* (Londra, 1996), s. 240–241; O. Pritsak, “Alans”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 volumes (Oxford, 1991), I: s. 51–52.

902 yılında Alania'da bir başpiskoposluk oluşturulmuştur,⁹⁶ ama Alania'da kurulan yeni başkent ilk kanıtlarına XI. yüzyılın sonlarında *Notitiae Episcopatum*'da görmekteyiz. (*Notitia* 11, tarih 1082-1084).⁹⁷ Alania (Alanlar) XIV. yüzyılın sonlarına kadar *Notitia* listelerinde yerini almıştır.⁹⁸ *Notitia*'daki veriler kilisenin 1401 yılındaki son bilgileriyle de eşleşmektedir.⁹⁹ Bizans ve Ruslar arasındaki ilişkilere gelince A. Vasilev ve Dimitri Obolensky'in muhteşem çalışmalarına ekleyebilecek bir şeyim yoktur.¹⁰⁰ Moskova teorik olarak Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğini kabul etmiştir. *el-Tahtif*'deki kalıplar oluşturulduktan altı yıl sonra, Eylül 1347'de İoannes Kantakuzenos, Moskova'nın büyük dükü Symeon Gordyi'ye şöyle yazmıştır: “Evet, Romalıların İmparatoru, aynı zamanda Tanrının en büyük kutsal kilisesi (Konstantinopolis Patrikhanesi) –kendinizin yazdığı gibi– tüm saygının ve kanunun öğreticisi ve kutsanmanın kaynağıdır”.¹⁰¹ Dimitri Obolensky'nin dediği gibi, “Rusya hâkimi tarafından Bizans yetkililerine günümüze ulaşmamış bu mektubun yazılması, İmparatorun, Rusya üzerindeki hâkimiyetinin tanındığını açıkça ifade ediyor”.¹⁰²

Hâlbuki bu kalıpların Konstantinopolis'de oluşturulmadığına dair kanıtlar vardır. el-Ömeri gibi, İbn Nazır el-Ceyş'in kalıpları da Bizans imparatorunun diğer Hıristiyan

⁹⁶ J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* (Paris, 1981), s. 78, n. 1.

⁹⁷ Darrouzès, *Notitiae*, 343, l. 63, Not. 11.

⁹⁸ Darrouzès, *Notitiae*, 349, l. 61, Not. 12 (12. yüzyılın sonu); 367, l.771, 370, l.821, Not. 13 (12. yüzyıl); 381, l.61, Not. 15 (12.-13. yüzyıl, 1189-1268 arası, VIII. Mikhael Paleologos'un imparatorluğuna kadar); 388, l.61, Not. 16 (14. yüzyılın ortaları); 398, l.72, Not. 17 (II. Andronikos Paleologos'un imparatorluğu (1282-1328), ama 1342-1347'de tekrar yazılmış), 407, l.72, Not. 18 (1369'a kadar); 413, l.79, Not. 19 (III. Andronikos Paleologos'un imparatorluğu (1328-1341)); 418, l.51, Not. 20 (*Ekthesis Nea*, 1381).

⁹⁹ Alania'nın başkenti 1371/1318'den kalma iki metinde geçer: H. Hunger ve O. Kresten, eds, *Registrum Patriarchatus Constantinopolitani. Documenta annorum 1315–1331* (Viyana, 1981), N 52, s. 344, l.21; N 53, s. 348, l.32; J. Darrouzès, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, Vol. I. Fasc. 5: Les Regestes de 1310 à 1376* (Paris, 1977), s. 59, N 2082; s. 60, N 2083. Laurentios, Alania'nın tüm büyük şehirlerini ve Soteropolis'i, *synodikos tomos*'u Şubat 1347'de gösterir. H. Hunger ve O. Kresten, eds, *Registrum Patriarchatus Constantinopolitani. Documenta annorum 1337-1350* (Viyana, 1995), N 147, s. 364, l.214; s. 382, ll.432–433; Darrouzès, *Les Regestes*, I, 5: N 2270, s. 217. Ağustos 1347'de Alania ve Soteropolis'i birleştirdiğini görürüz, *post factum*(gerçek olay)'dan sonra böyle anıldı. Hunger ve Kresten, *Registrum (1337–1350)*, N 163, s. 458–462; Darrouzès, *Les Regestes*, I, 5: N 2287, s. 231–232. 1391 yılında Trabzon'un büyük ekonomosu Theodore Panaretos'a, Alania başkentini teftiş etme görevi verildi: J. Darrouzès, *Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, Vol. I. Fasc. 6: Les Regestes de 1377 à 1410* (Paris, 1979), N 2890, s. 178–179. O zamandan beri Alania başkenti Trabzon kilisesinin koruması altındaydı ve buradan son kez Kasım 1401'de bahsedilir. Darrouzès, *Les Regestes*, I, 6: N 3121, s. 367–368; N 3198, s. 423–424; N 3236, s. 457–458.

¹⁰⁰ A.A. Vasiliev, “Was old Russia a vassal state of Byzantium?”, *Speculum*, 7 (1932): s. 350-360; Obolensky, s. 164-201, 223-232, 260-271. Hıristiyan olmadan önceki iki ülke ilişkileri için bkz. Whittow, s. 241-262.

¹⁰¹ Obolensky, s. 265-266. Yunanca orijinali: Hunger ve Kresten, *Registrum (1337–1350)*, N 168, s. 478, ll.1–8.

¹⁰² Obolensky, s. 266.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

hükümdarlar arasındaki üstünlüğünü ifade etse de bunu ifade ediş şekilleri Bizanslılarla aynı değildir. Kalıpta birkaç hata saptayabiliyoruz, bu da bize kaynağı tespit edebilmemize yardımcı olabilir.

Belgelerdeki Vlachia ve Bulgaristan kelimelerinin bozuk bir şekilde günümüze ulaşması dikkat çekicidir. Vlachia'nın okunuşu çok ilginçtir: *el-Amlahiyya* Bulgaristan iken *el-Burgaliyya* البرغلّية yerine *el-Bulgariyya* البلغرية olarak isimlendirilmiş, yani [l] ve [r] harfleri değiştirilmiştir. *el-Amlahiyya*'daki الاملاحية و [v] yerine yanlışlıkla م [m] kullanılmış ve kelimenin esas şekli و [v] yi ondan sonra gelen لا [lamelif] e bağlayarak الاوالاحية [el-Avalahiyya] şeklinde yazılmış olabilir.

Bu kalıbı en çok yorumlayan el-Kalkaşandi, الأولاق [el-Uvalak] kelimesinin en azından birinci ve ikinci hecelerinin [el-Avalahiyya] ya benzediğini biliyor.¹⁰³ el-Kalkaşandi şöyle yazıyor: “Sekizinci iklim: el-Avalak ülkesi (el-Uvalak, الأولاق) el-Burgal [Ulus] (البرغالا) orada yaşıyor... ve onlar şanlı bir ulus. Başkentleri Tirnav (طرنو -Tirnova)... ve yukarıda andığımız ülkede (yani Bulgaristan'da) yani onun halkı (el-Avalak ülkesi) kafirlerden (Hıristiyanlardan) oluşuyor”.¹⁰⁴

el-Kalkaşandi'nin açıklamaları dikkat çekicidir. Bize sunduğu bilgiler Ebu'l-Fidâ'nın (672-1273/732-1331) *Takvîm el-Büldân*'ına (Ülkelerin İncelenmesi) dayanır. el-Kalkaşandi de aynı şekilde selefının hatalarını tekrarlıyor. Ebu'l-Fidâ'ya göre, el-Avalak (Valaklar) ülkesinin, aynı zamanda el-Burghal (Bulgarlar) ülkesinin başkenti Tirnav (Tirnova)'dır.¹⁰⁵ el-Burgal (البرغالا) kalıbı Ebü'l-Fidâ ve Kalkaşandi'de *el-Tahtîf*'teki gibi el-Burgaliyya (البرغلّية) şeklinde yer alır, hatta aynı hatalı şekliyle ([l] ve [r] değişiklikleriyle). el-Kalkaşandi ve *el-Tahtîf*'teki yazarı belli olmayan kalıplar, Ebü'l-Fidâ'nın coğrafi verilerine bağlı idi. Bundan dolayı *el-Avalahiyya* ve *el-Burgaliyya* kalıpları aynı ülkeyi yani Bulgaristan'ı tanımlamaktadır. Böyle hatalar ise olağan dışı değildi: Bir ülke veya millet iki farklı isimle anılabiliyordu. Örneğin, Alâeddin Ata Melik Cüveynî (623/681-682/1226-1283) aynı isimdeki bir milleti (Macarları), “Keler” ve “Bashghird” başlığı altında eş anlamlı kelimeler olarak her ikisine de çalışmasında yer verir.¹⁰⁶ Bulgaristan'ı Vlachia olarak andırılmasının nedeni apaçıktır: Ortaçağ boyunca Bulgaristan'da Vlah nüfusu çok sayıda bulunuyordu ve hatta XIX. yüzyıla kadar da buradaki varlıklarını sürdürdüler.¹⁰⁷

¹⁰³ el-Kalkaşandi, IV: 464–465.

¹⁰⁴ el-Kalkaşandi, IV: 464–465.

¹⁰⁵ J.T. Reinaud, *Géographie d'Aboulféda. Allgemeine Einleitung und französische Übersetzung des Taqwim al-buldân von Abu'l-Fida' (gest. 732 H/1331 n. Chr.). Nachdruck der Ausgabe Paris, Imprimerie Nationale 1848 und 1883. Band II, 1 und 2 (Übersetzung von S. Guyard)*, ed. F. Sezgin (Frankfurt am Main, 1985), II(1): 318.

¹⁰⁶ Alaeddin Ata Melik Cüveynî, *Genghis Khan. The History of the World Conqueror*, J.A. Boyle tarafından *Mirza Muhammad Kazvini*'nin metni tercüme edilmiş, D. O. Morgan tarafından yeni bir giriş ve kaynakça eklenmiştir, (Manchester, 1997), s. 270-271.

¹⁰⁷ V. Marinov, “Rasseleniye pastukhov-kochevnikov vlahov na Balkanskom poluostrove i za ego pridelami”, in *Slaviano-voloshskiy svyazi (sbornik statei)* (Kishenev, 1978), s. 172-173; Valak köylerinin listesini veriyor: Popoviane, Çuypetlovo, Novopriani. Cf. C. Vékony, *Dacians, Romans, Romanians* (Budapeşte, 1989), s. 211–215. Cf. G.G. Litavrin, “Vlakhi vizantiiskikh istochnikov”, Aynı yazar, *Vizantiya i slaviane* (St. Petersburg, 2001), s. 130-166.

Bulgaristan Arap kaynaklarında *el-Burgal* ve *el-Avalak* olarak ne zaman kullanılmaya başlandı? Ebü'l-Fidâ'nın eserinin ana kaynağı, VII./XIII. yüzyıl müelliflerinden İbn Said'dir.¹⁰⁸ Fakat ne Ebü'l-Fidâ ne de Yakut el-Hamavî (575-626/1179-1228-1229) VII./XIII. yüzyılın başında yazdıkları eserde Bulgaristan'dan Vlachia olarak bahsetmez.¹⁰⁹ Ebü'l-Fidâ Bulgaristan'ı bu şekilde adlandıran ilk Arap coğrafyacısıdır; daha sonra her iki isimde¹¹⁰ kalıplarda 1341'de ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Bu yüzden kalıplarda herhangi bir Bizans tesirini reddediyorum. Bizans imparatorunun Bulgaristan'ın efendisi olduğu fikri, Bizans kökenli olsa da bu unvanın kullanılmasının kökeni tamamen Ebü'l-Fidâ'nın araştırmalarına dayanmaktadır.

Aynı durumu diğer unvanlar için de söyleyebiliriz, "Makedonya Krallığı'nın kılıcı" unvanı dâhil olmak üzere diğer geleneksel Bizans unvanları ile bir paralellik yoktur. Bu ifade Büyük İskender'in imparatorluğundaki vilayetlerinden birini ifade edebilir, Büyük İskender ki Doğu'da çok popüler idi. Örneğin, bizim kalıplarımızın ana kaynağı olan Ebü'l-Fidâ, kitabının bir bölümünü Makedonya'ya ayırıyor ve burayı Büyük İskender'in memleketi ve Bizans İmparatorluğu'nun bir bölgesi olarak ifade ediyor.¹¹¹ el-Kalkaşandi de bu bilgiyi tasdik etmektedir. O, *el-Rum* yöneticilerinin efsanevi soylarını yazıyor ve bu listeye de Yunan b. Yafith (Japheth) b. Nuh (Noah) ile başlıyor. Bu sıralama; Makedonyalı (*madinat Makadhuniyya*) Filibus'u (Philip) ve onun oğlu Aleksander'ı, Roma imparatorlarını ve son olarak da II. Andronikos'u (1282-1328) içerir, el-Kalkaşandi, III. Andronikos'a değinmeksizin olayları anlatır.¹¹² Bu sıralamalarda VII. Mikhael Dukas (1071-1078) ile VIII. Mikhael Paleologos (1259-1282) arasındaki dönemlerde boşluk olduğu için listenin eksik olduğu görülmektedir. el-Kalkaşandi'deki Paleologos ile ilgili bilgiler Memlûk arşivlerindeki belgelere dayanmaktadır. Böylece Bizans imparatorları Memlûk elçilerinin bakış açısına göre, hem Makedonya Kralı'nın hem de Roma İmparatoru'nun torunlarıydı.

Aynı görüş İlhanlılar için de geçerli olabilirdi. 1261-1305 arasında Konstantinopolis ile İlhanlılar arasında sık sık yazışmalar olmasına rağmen, İlhanlıların imparatorlar için kalıplarda kullandıkları başlıklar günümüze ulaşamamıştır. Yine de günümüze ulaşabilen bazı kaynaklardan İlhanlıların Bizans ile ilgili ilişkilerinde ne tür başlıklar kullandığını tahmin edebiliriz.

Argun Han (1284-1291) Memlûklere karşı bir ittifak kurmak için 1287'de Batı'ya elçilerini göndermiştir. Nasturi Rahibi Rabban Savma ile gönderilen mektuplarda, gideceği yer olarak "Yunanlıların Kralı ve Perogaye (Franklar) Kralı, yani

¹⁰⁸ Cl. Cahen, "Ibn Said sur l'Asie Mineure Seldjuqide", *ayni yer, Turcobyzantina et Oriens Christianus* (Londra, 1974), VR, N XI, s. 41.

¹⁰⁹ Abul-Hasan b. Musa b. Said al-Maghribi (el-Mağribi), *Kitab al-jughrafiya* (Beyrut, 1970), s. 194; Yakut el-Hamavî, *Mu'cem el-büldân*, volumes I-VIII (Beyrut, 1990), I, s. 458-459, n. 1673.

¹¹⁰ Aynı hata: *el-Burghal(iyya)* yerine *el-Bulghar(iyya)* şeklindedir.

¹¹¹ *Géographie d'Aboulféda (Ebü'l-Fida)*, II, 1: 316.

¹¹² el-Kalkaşandi, V: 376-402.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

Bet Rhomaye (Romalılar veya Roma İmparatorluğu –D.K.)” diye yazmaktadır.¹¹³ Diğer bir deyişle İlhanlılar, Bizans İmparatorunu ve Frank Kralını sırasıyla doğuda ve batıda Roma İmparatorluğu’nun varisi olarak görüyordu. Yani İran Moğolları, Bizans İmparatorluğu için Müslüman ülkelerde çok popüler olan eski Bizans teorisini kabul ediyor,¹¹⁴ yani onlara göre, Bizans İmparatoru ve Frank Kralı Hristiyanların en yüksek lideriydi.¹¹⁵

Ayrıca İlhanlılar Bizans imparatorlarını antik Makedonya krallarının varisi olarak kabul etmişlerdir. Reşidüddin Fazlullah, *Frankların Tarihi*’nde Bizans İmparatorundan *Makedonya patriği ve padişahı* olarak bahsetmektedir.¹¹⁶ *Frankların Tarihi* genelde Gnesen (Gniezno) piskoposu, Martin Troppau’nun *Kroniği*’ne dayalı idiye de,¹¹⁷ *patrik-i Makaduniyya* (Makedonya patriği) ifadesi orijinal Latince metinde yer almamaktadır. Bizans imparatorunun Makedonya’nın efendisi olduğu görüşü ve Büyük İskender’in Krallığının varisi olduğu görüşü tamamen Doğulu bir ifadedir.

Bu ifadeyi onaylayan bir Bizans metni bulunmaktadır. Paleologoslar dönemi Pseudo-Kodinos adlı Bizans görevlileri listesinde bunu görebiliriz: “Çünkü Büyük Konstantin, [gerçekten] ismi buydu, Romalıların imparatoruydu, bugüne kadar da başarılı oldu ve Roma İmparatoru olarak adlandırıldı. Çünkü [Büyük] İskender Makedonya Kralıydı ve [o zamanlar] Makedonya Roma İmparatorluğunun yönetimi altına geçtiği için Doğulu insanlar imparatoru İskender’in varisi olarak onurlandırırken, Batılılarda Büyük Konstantin’i onun varisi olarak onurlandırdı”.¹¹⁸ Bu ifadeyi İlhanlı arşivlerindeki bilgilerle birlikte Nahçıvani’nin (ö. 768/1366’dan sonra) *Düstü’r el-Kâtip*’indeki bilgilerle karşılaştırarak ele alalım. Bu kaynak, Kilikya Ermeni kralıyla yazışmadaki hitap etme şeklinin bir kalıbını içerir. Sis *Tekfur*’u (Sis Kralı, Kilikya Ermenistan başkenti) *padişah* ve *basileus-u a’zam* olarak adlandırılmış (Farsça çevirisi “büyük imparator ó μέγας βασιλεύς); diğer unvanlar ise “en onurlu Faylaqus, İskender hanedanının gururu, Mesih’e inanan toplumların koruyucusu” şeklindedir.¹¹⁹ İskender, Büyük İskender ismini karşılamakta, Faylaqus ise İskender’in babasının ismi yani

¹¹³ *Histoire de Mar-Jabalaha, de trois autres patriarches, d’un prêtre et de deux laïques nestoriens*, ed. P. Bedjan (Paris, 1895), s. 48; *Istoriia mar Yabalahi III i rabban Saumy*, çev. N.V. Pigulevskaia (Moskova, 1958), s. 79; *The Monks of Küblâi Khân, Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sâwmâ, Envoy and Plenipotentiary of the Mongol Khâns to the Kings of Europe, and Markâs who as Mâr Yahbhallâhâ became Patriarch of the Nestorian Church in Asia*, çev. E.A. Wallis Budge (Londra, 1928), s. 166; *Storia di Mar Yahballaha e di Rabban Sauma. Un orientale in Occidente ai tempi di Marco Polo*, çev. P.G. Borbone (Torino, 2000), s. 75.

¹¹⁴ el-Kalkaşandi’nin başlığı: “Kuzeydeki kâfirlerin krallarıyla, Rum ve Fransa’daki ulusların hepsiyle haberleşen..., ve onların inancı Melkit inancıdır”. el-Kalkaşandi, VIII:42.

¹¹⁵ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* (Washington, DC, 1967), s. 13, II.106–122.

¹¹⁶ Reşidüddin Fazlullah Abul-Khayr (Residüddin Fazlullah), *Histoire universelle I. Histoire des Francs*, çev. K. Jahn (Leiden, 1951), s. 8 (Farsça metin), s. 21-22 (çeviri).

¹¹⁷ D. Morgan, *The Mongols* (Oxford, 2000), s. 190.

¹¹⁸ *Pseudo-Kodinos, traité des offices*, ed. J. Verpeaux (Paris, 1976), s. 206, I.28–207, I.8.

¹¹⁹ Nahçıvani, I, pt. 2: 391.

Makedonya Kralı II. Philip'dir (M.Ö. 359-336).¹²⁰ Bu önemli bilgiden başka hiçbir yerde (Memlûk menşeli olanlar dâhil) Kilikya Ermeni kralları kendilerini Büyük İskender'in varisi olarak adlandırmamışlardır.¹²¹ Böylece *Düstü'r el-Katip*'de Bizans İmparatoru ile ilgili kısımda, Ermeni krallarına hitap edilirken, onların Müslümanların nezdinde Büyük İskender'in varisi olarak gördüklerine hiç şüphe yoktur.

Fakat Ermeni kralları, kendi topraklarını Roma İmparatorluğu topraklarının bir parçası olarak görüyordu.¹²² Bu durum İlhanlı elçilerinin Bizans imparatorlarına verdikleri unvanların sebebini gayet iyi açıklıyor. Bunu anlayabilmemiz için, Memlûklerde olduğu gibi İlhanlılarda da Doğulu Hıristiyan krallara hitap ederken, Bizans imparatorunun, Bizans toplumunun bir üyesi ve en yüksek bağımsız yöneticisi olduğu hatırlanmalıdır. Bu fikri açıklamak için, Memlûklerin Gürcü veya Kilikya Ermeni krallarına gönderdikleri mektuplarda Bizans imparatoruyla aynı unvan ve sıfatları kullandıklarını, ama onların daha düşük olan mevkilerini vurgulamak için daha düşük formların kullanıldığını görebiliriz.¹²³ İlhanlılarda açıkça aynı prensibi uyguluyorlardı. Bizans İmparatoruna Büyük İskender'in varisi olarak hitap edildiğinde (aslında Pseudo-Kodinos'da bahsedildiği gibi), Kilikya Ermeni krallarına da aynı unvan verilmiştir.

Böylece, birbirlerine sert bir şekilde düşman olan Memlûkler ve İlhanlılar aynı fikri paylaşmaktaydılar. Onlar Bizans İmparatorunu Hıristiyanların başı, Hıristiyan inancının baş koruyucusu ve Büyük İskender'in varisi olarak kabul ediyorlardı. Bizanslıların buradaki tavrı ilginçtir, imparatorun Hıristiyan liderler arasında en yüksek kademedede olduğunu ifade etmelerine rağmen "Makedonya Krallığının kılıcı" gibi bir unvan kullanmamışlardır.¹²⁴

el-Tahtîf'deki kalıpların kalıcılığı yüzyıla yakın olmuş ve 1430'a kadar kullanılmıştır. Memlûk Sultanı Barsbay el-Melik el-Eşref'den (824/841-842/1422-1438) Bizans İmparatoru VIII. İoannes Paleologos'a (1425-1448) Arapça olarak gönderilen, fakat 1425 ve 1438 arasında Yunancaya tercüme edilen bir mektup bulunmaktadır. Günümüze ulaşan Yunanca metin (Arapça orijinali kaybolmuştur) Sultan Barsbay döneminde Memlûklerin Bizans imparatoruna hitap etme şekillerinin el-Ömeri'deki şekline geri döndüğünü gösteriyor:

¹²⁰ Cf. Ferdowsî, V: 576-577 (İndex).

¹²¹ İbn Abdüzzahir 92-102; Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, 92-105; V. Langlois, *Le trésor des chartes d'Arménie ou chartulaire de la chancellerie royale des Roupéniens* (Venedik, 1863), s. 12-14, 143-235 (1245-1392 Ermeni krallarının belgeleri); C. Mutaşian, *Le royaume Arménien de Cilicie, XIIe-XIVe siècle* (Paris, 1993), s. 116-126; H.C. Evans, "Imperial aspirations: Armenian Cilicia and Byzantium in the thirteenth century", *Eastern Approaches to Byzantium*, ed. A. Eastmond (Aldershot, 2001), s. 243-256.

¹²² Cf 1210'da Kral I. Leo'nun (1198-1219) unvanı: *Leo filius Domini Stephani bone memorie Dei et Romani Imperii gratia Rex Armenie una cum assensu*. K.J. Basmajian, "Une nouvelle signature de Léon I, roi de la Petite Arménie", *Revue des Études Arméniennes (REA)*, 4 (1924): s. 28.

¹²³ el-Ömeri (ed. Husayn), s. 76-84; el-Ömeri (ed. al-Drubî), s. 68-75; İbn Nazır el-Ceys, s. 28, 29, 32.

¹²⁴ Rösch, s. 54-61.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

“Şefkatli ve merhametli Allah adına. En yüce olan Allah daima büyük İmparator Majestelerinin gücünü, ihtişamını ve karizmasını her zaman korusun, en güçlü aslan, şahmaran ve ejderha, aslan, yüce ve yiğit, gerçek imparator, Paleologos, doğuştan lider ve tüm kralların kralı, Mesih inancının kurucusu ve destekçisi, Romalıların ve tüm kıyı şehirlerinin otokrati, İmparator Sezar’ın varisi ve Hıristiyan ayinlerinin üstadı, hâkimiyeti altındaki insanlara adil, Mesih’e inanan imparatorların tek imparatoru, tahtların ve taçların efendisi, denizlerin ve nehirlerin mimarı, imparatorların imparatoru İoannes, Suriye’nin [efendisi] ve tüm vaftizlerin destekçisi, Papalık tarafından sevilen, eski dostlukların varisi ve Müslümanların gerçek arkadaşı, tüm imparatorlar tarafından sevilen, Sultan (İmparator) İoannes Paleologos”.¹²⁵

Moravcsik bu kalıbın kullanılmasını Bizans İmparatorluğu’nun Mısır’daki itibarının düşmesine bağlamaktadır.¹²⁶ Fakat o, el-Ömeri’deki kalıptan habersizdir. Bilakis, 1430’da Bizans imparatorları Osmanlı sultanlarının babası olma sıfatından vazgeçtikleri zaman (1422’de Osmanlılar Konstantinopolis’i kuşattı ve Bizans tekrar Osmanlılara vergi vermeye başladı), Memlûkler imparatorlar için kullandıkları unvanları restore ederek eski kalıplara geri döndüler.

Böylece el-Ömeri ve İbn Nazır el-Ceyş’deki kalıpları analiz edecek olursak, bu kalıpların Bizanslıların fikirlerini yani imparatorun Hıristiyan yöneticiler arasındaki en büyük lider olduğunu görmüş oluruz, ama bu çok tuhaf bir şekilde gerçekleşmiştir. Unvanlar doğal olarak Bizans kökenli iken, geleneksel Bizans kökenli unvanlara benzememektedir. En azından ben Memlûk elçilik heyetinin unvanları oluştururken yararlandığı bir Bizans belgesini bulamadım. Uyuşmazlıkları nasıl açıklayabiliriz?

Sultan Barsbay’ın mektubu bazı sorunlara ışık tutmaktadır. Diğer iki Yunanca çeviri gibi (Sultan en-Nasır Muhammed’den III. Andronikos’a ve Sultan en-Nasır Hasan’dan VI. İoannes Kantakuzenos’a yazılan mektuplar), Sultan Barsbay’ın mektubu da yerel bir Yunanca ile yazılmış,¹²⁷ bu durum ise geleneksel Bizans İmparatorluğu

¹²⁵ Gy. Moravcsik, “Grecheskaya gramota mamlukskogo sultana vizantiiskomu imperatoru”, *Vizantiiskii Vremennik*, 18 (1961): 107, ll. 14–28: *Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ εὐσπλαγχνοῦ καὶ ἐλεῆ μονοῦ. Νὰ στερεωῆν ὁ θεὸς ὁ ὑψάτος πάντοτε πάντοτε τὸ μεγαλεῖον καὶ ὕψος καὶ χάρισμα τῆς ἐξουσίας τῆς βασιλείας σου τῆς μεγάλης τὸν ἰσχυρότατον λέοντα, τὸν βασιλίσκον καὶ δράκοντα, τὸν ἐξάιρετον καὶ ἀνδρείον, τὸν λέοντα, τὸν φυσικὸν βασιλέα, τὸν Παλαιολόγον, τὸν κυβερνήτην τὸν φυσικὸν καὶ αὐθέντην πάντων τῶν αὐθεντῶν, τὸ σύστημα καὶ στερέωμα τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ καὶ αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων καὶ πάντων τῶν πόλεων τῶν παραθαλασσίων καὶ κληρονόμον τῆς βασιλείας τοῦ Καίσαρος καὶ κύριον πάσης τῆς πιστέως τῶν χριστιανῶν καὶ δίκαιον τοῦ λαοῦ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ, τὸν μόνον βασιλέα τῶν βασιλέων τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν, τοῦ κύριον τοῦ θρόνου καὶ τοῦ στέμματος καὶ ἐπιτηρητὴν τῆς θαλάσσης καὶ τῶν ποταμῶν, τῶν βασιλέων τῶν Ἰωάννην πάντων τῶν βασιλέων καὶ τῆς Συρίας καὶ στυλον πάντων τῶν βαπτιζόμενων καὶ ἡγαπημένων τοῦ πάπα τῆς Ῥώμης καὶ διάδοχον τῆς παλαιᾶς φιλίας καὶ ἀληθινὸν φίλον τῶν Μουσουλμάνων καὶ ἡγαπημένον βασιλέα πάντων τῶν βασιλέων τὸν σουλτάνον Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον.*

¹²⁶ Moravcsik, s. 112.

¹²⁷ Cf.’deki formları: 1341’deki mektup, *ἂν ποτε νὰ ἦσαι πάντοτε εἰς τὴν βασιλείαν σου, καὶ νὰ ἦσαι πάντοτε στερρῶς εἰς τὴν ἀγάπην ἡμῶν, καὶ νὰ πληρώνης μετὰ ἐπιμελείας τάς δουλείας ἡμῶν; 1349’deki mektup, πάντοτε ἡ βασιλεία σου τὸ θέλημα αὐτῆς νὰ τὸ ζητῆ ἀπὸ τὴν Σοαλτανικὴν*

arşivlerindeki belgelere aykırıdır.¹²⁸ Üstelik Ortaçağ'da Kahire'de kullanılmış ve günümüze ulaşan sözlükler bulunmaktadır. Onlardan biri, *Heksaglot* diye adlandırılan Orta Yunanistan'ın en kapsamlı transkripsiyon metnidir. Aden *emiri* el-Melik el-Efdal el-Abbas b. Ali (765-779/1363-1377) tarafından oluşturulan bu sözlük, Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca, Yunanca ve Ermenice kelimeler içermektedir.¹²⁹ Burada önemli olan nokta Türkçe bölümünde kullanılan Kıpçak (Kuman) kalıplarıdır ve bu da Oğuz ve Kıpçak kelimelerinin genelde bir arada kullanıldığı -Memlûk Mısırı- bölgesini işaret etmektedir.¹³⁰ *Heksaglot*'daki Yunancaya bakacak olursak, Anadolu-Kıbrıs grubundaki Yunan lehçelere ait olduğu ortaya çıkmaktadır.¹³¹ 1430'da Sultan Barsbay tarafından gönderilen mektubun Arapçadan çevrilmesinde *Heksaglot* kullanılmamış gibi görünüyor, çünkü bu çeviride *Heksaglot*'da olmayan birçok kelime kullanılmıştır. Ama eğilimi açıktır: Bizans İmparatorluğu hayatta kaldığı sürece Klasik Yunanca önemli bir yere sahipti, Bizans dışındaki bölgelerde yazılan Yunanca kelimeler (bu bölgelerde klasik eğitim daha fazla veriliyordu) değişti, bu bölgelerde Klasik ve Modern Yunancanın kelimelerin karışımından ortaya garip bir şey çıkmıştı. Olağan diplomatik uygulamalara göre, mektuplar iki nüsha halinde gönderiliyordu: birincisi göndericinin dilinde olurken, diğerinin alıcının diline çevrilmesi gerekiyordu. Memlûklerde bu prensibi takip etti: Diğer çevirilerle birlikte Kahire'deki arşiv dairesinde bir Yunanca tercüman kayıtlıdır.¹³²

Ayrıca, Sultan Barsbay'ın gönderdiği mektubu 1425-1438 arasında tercüme eden kişi kuşkusuz Hıristiyan olsa bile Bizanslı bir Rum değildir. O, imparatoru şahmarana ve ejderhaya benzetir. Psalm (Zebur) 90.13'de geçer: "Engerek yılanı ve şahmaranın ezeceksin: ve aslan ve ejderhayı ayaklarının altında ezeceksin" (ἐπ' ἄσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα). Bu açıklamalar çevirmenin Zebur'u bildiği için, Hıristiyan olduğunu gösterir. Ayrıca o, tarihlerin yazılmasında Hıristiyanlar gibi tavrı takınır (29 Mayıs).¹³³ Fakat ben bu tercümanın imparatorluğun ana simgelerinden biri olan Kral Davut'un Zebur'unu, Bizans'ın siyasi teorilerine karşı kullandığı için Bizanslı bir Rum olduğunu düşünüyorum.¹³⁴ Ayrıca çevirmen imparatorun unvanını "sultan" olarak verir. Şüphesiz çeviride bir hata yapılmıştı ama bu dikkate değer bir hatadır. Müslüman bir yazarın Hıristiyan bir

ἐξουσίαν μου, καὶ ἀπὸ τὸ ὁσπήτιόν μας τὸ ἡγιασμένον καὶ πεφωτισμένον, καὶ ὡς ἔχομεν πᾶσαν δύναμιν νὰ πληρῶμεν τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας σου; 1425-1438'deki mektup, νὰ στερεώνη ὁ θεὸς ὁ ὕψιστος πάντοτε πάντοτε τὸ μεγαλεῖον καὶ ὕψος καὶ χάρισμα τῆς ἐξουσίας τῆς βασιλείας σου τῆς μεγάλης.

¹²⁸ Moravcsik, s. 113.

¹²⁹ P.B. Golden, ed., *The King's Dictionary. The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol* (Leiden-Boston-Köln, 2000).

¹³⁰ Aynı yazar, s. 18-19.

¹³¹ Aynı yazar, s. 19-20.

¹³² Moravcsik, s. 111.

¹³³ Moravcsik, 108, l.77: ἐγράφη μηνὶ Μαίῳ καθ' ἑτοῦς ...

¹³⁴ Cf. R. Cormack'ın Constantine Monomachus'un tacı için analizi: R. Cormack, "But is this art?", Shepard ve Franklin, s. 231.

XIV. Yüzyılda Bizans İmparatorluğu ve Memlûk Sultanlığı Arasındaki Diplomatik Yazışmalar

hükümdarı sultan diye adlandırması neredeyse imkânsızdır. Ama bu durum bağımsız Hıristiyan bir yöneticinin şerefini alçaltmak isteyen Hıristiyan bir yazar için mümkündür. Bu durum da bize bazen belgenin sahte olduğunu gösteriyor. Örneğin, Emir Timur tarafından Fransa'ya VI. Charles'e (1380-1422) gönderilen iki mektupla karşılaşırız. Her iki mektup da 1 Ağustos 1402'ye tarihlendirilmiştir. İlk mektup, gerçek olanıdır, *ri du faransa* (ری دو فرنسا, *roi de France*) diye adreslendirilmiş,¹³⁵ ikincisi yani sahte olanda, alıcının unvanları tekrarlanıyor ve Fransa kralından “sultan” diye bahsediyor.¹³⁶ Tüm bu veriler sadece kalıpları göstermiyor, bir de bunların Memlûk Devleti'nde oluşturulduğuna işaret ediyor.

Kanımcı, bu kalıplar ve onların çevirileri, VII-IX./XIII.-XV. yüzyıldaki Bizans ve İslam Dünyası arasındaki ilişkileri gösterebilecek tek olası noktadır. O da Ortodoks Kilisesidir. *el-Tahtîf*'deki kalıp Bizans'daki diplomatik uygulamaların değişmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. 1300'de Anadolu'nun kaybedilmesinden sonra Bizans İmparatorluğu, diplomasisinde güçlü bir devlet başkanından ziyade imparatorun Hıristiyanlığın lideri olma özelliği vurgulanmaya başlandı. XIV. yüzyıldan beri Bizans diplomasisinde patrikhanenin ekümenlik rolünün kuvvetlendirilmesi tesadüfi değildir.¹³⁷ Kilise hiyerarşik olarak Müslüman hükümdarları ile Konstantinopolis imparatoru arasında geleneksel ara bulucu görevini üstleniyordu ama kilisenin bu görevi imparatorluğun son iki yüz yılında çokça artmıştır. Örneğin, 1263 yılındaki Sultan Baybars (658-676/1260-1277) ile VIII. Mikhael Paleologos arasındaki çekişmede (Altın Orda Devleti'ne giden Memlûk elçileri Konstantinopolis'te alıkonulmuştur), Melkit başpiskoposunun tavsiyesini istemiş (büyük olasılıkla, İskenderiye Rum Patriği) ve Konstantinopolis'e bir rahip ile piskoposu elçi olarak göndermiştir.¹³⁸ İmparator II. Manuel Paleologos (1391-1425), Memlûk Sultanı en-Nasır Fereç'e (802-808/1399-1405, 808-815/1405-1412) bir mektup göndermiş, bu mektubu İskenderiye Melkit patriği Seyfeddin Sudun, sultanın tercümanı (el-tarjuman) olarak, onun huzurunda Arapçaya tercüme etmiştir.¹³⁹ Büyük ihtimalle İskenderiyeli patrikler sultandan imparatora giden veya imparatorudan sultana gelen mektupların tercüme görevini üstlenmişlerdir.

İskenderiye Ortodoks Patrikhanesinin Konstantinopolis ile Kahire arasındaki diplomatik ilişkilere katılması, kalıpların Yunanca çevirilerdeki farklılıkların yanı sıra Arapça orijinal mektupların içeriğinde oluşan farkları da güzelce açıklıyor. *el-Ömeri*'deki *melik muluk el-suryan*¹⁴⁰ kalıbı Melkit bileşenleri içermektedir (İbn Nazır *el-Ceyş* daha sonra bunu tekrar kullanmıştır). *el-Tahtîf*'deki kalıp ise daha ilginçtir.

¹³⁵ Abdul Hüseyin Nevai, *Asnad ve Mukatabat-ı Tarih-i İran, Ez Timür ta Şah İsmail*, (Tahran, 1962), s. 128.

¹³⁶ I. Umniakov, “Tamerlan i Zapad”, in *Tamerlan: epokha, lichnost', deyaniya* (Moskova, 1992), s. 516-518.

¹³⁷ Litavrin ve Medvedev, s. 351–352; Oikonomides, s. 80-81.

¹³⁸ Tiesenhausen, I: 52–53 (Arapça metin); 62 (Rusça çeviri).

¹³⁹ el-Kalkaşandı, VIII: 121; Lammens, s. 359-362, 388-389.

¹⁴⁰ “*suryan*” için bakınız: J. Nasrallah, “Syriens et Suriens”, *Orientalia Christiana Analecta*, 197 (1974): s. 490-496. Bu terimle ilgili bir makale yazmak istiyorum.

Orada bahsedilen ülkeler (Yunanistan, Makedonya, Bulgaristan, Rusya, Alan, Gürcistan ve Suriye'deki Melkit kilisesi) büyük ihtimalle Ortodoks komünyonunun (ayın) sonunda imparatorun isminin anıldığı yerlerdi. Ana Ortodoks bölgelerinden biri olmasına rağmen Sırbistan'ın olmaması bir açıklama gerektiriyor. Şu var ki, el-Ömeri ve İbn Nazır el-Ceyş (ve onların kaynakları) Bulgaristan Çarının Sırbistan'ın da efendisi olduğuna inanıyordu;¹⁴¹ bu hata onların Sırbistan'ı bu listeye eklemelerine engel olmuş olabilir. Eğer öyleyse, *el-Tahtîf*deki, imparatorun Büyük İskender'in varisi olduğu, Hıristiyanlığın koruyucusu ve Hıristiyan inancının başı olduğu şeklindeki unvanların oluşmasında, Doğunun tipik bakış açısıyla, dini bir tutumun (dini metinlere dayanan) etkili olduğu ortaya çıkar.

Bizans'ın çöküşü çok karmaşık bir süreç gibi gözüküyor. İşin garip tarafı, imparatorluğun zayıflamasına rağmen diplomatik öneminin artmasıdır. İlhanlı elçileri Bizans'ın Hıristiyanlığın iki liderinden biri olduğu fikrini kabul ediyordu (biri Frank kralı iken diğeri Bizans imparatoru). Memlûkler Bizans'ın Hıristiyan *oikumena* (ekümen) fikrini kısmen kabul ederek çok karmaşık bir hiyerarşik sistem oluşturmuşlardı. Böylelikle, Bizans'ın ilk Müslümanlar döneminde kâfir bir imparatorluk olduğu şeklindeki geleneksel görüş, çok daha karmaşık bir görüşle değiştirildi. Bu durum Bizans'ın becerikli diplomatik çabaları sayesinde oluşmuş, gitgide ölmekte olan imparatorluk ise "kilise" diplomasisine dayanmıştır. Bu durum Bizans İmparatorluğu'nun Venedik Cumhuriyeti gibi yurt dışında *baiulları* (banliyö, koloni) olmamasıyla açıklanmıştır.¹⁴² Ancak, Mısır'da sürekli ikamet halinde bulunan İskenderiye Yunan (Melkit) Patrikhanesi, Bizans'ın tercümanı vazifesini gördü ve 1411 yılında gelen elçilik heyetinin bir üyesiydi,¹⁴³ bu durum bize patrikhanenin yurt dışında daimi diplomatik görevlerinin olduğunu gösterir.

Makalenin başına dönüyorum: Osmanlılar, Memlûkler ve İlhanlıların aksine, Akdeniz'in en eski devleti ve komşuları olan Bizans'a karşı aynı saygıyı gösterdiler mi? Bu ise bambaşka bir hikâye.

¹⁴¹ el-Ömeri (ed. Husayn), s. 75; el-Ömeri (ed. al-Drubı), s. 67–68; İbn Nazır al-Ceyş, s. 30.

¹⁴² Litavrin, Medvedev, "Diplomatia pozdnei Vizantii", s. 350.

¹⁴³ Geç dönem Bizans çevirmenleri için bakınız: Oikonomides, s. 79–80.